

Landschap rond Abdij Sint Willibrord te Doetinchem

Cultuurhistorisch onderzoek

Albers Adviezen Historische Parken

Lantschap

Adviesbureau voor landschap en cultuurhistorie

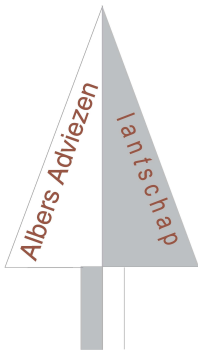
Landschap rond Sint Willibrords Abdij Doetinchem

Landschap rond Abdij Sint Willibrord te Doetinchem

Cultuurhistorisch onderzoek

In opdracht van
Gemeente Doetinchem
Projectleider:
Mevr. Y. van Tienen
Postbus 9020
7000 HA Doetinchem
0314-377490

april 2010

Albers Adviezen Historische Parken

Dr. Lucia Albers

Postbus 85 Annastraat 3c
3500 AB utrecht 3512 GP Utrecht
030-2310788 06-51003231

www.historischeparken.nl
AlbersAdviezen@hetnet.nl

Lantschap adviesbureau voor landschap en cultuurhistorie

Drs. Adriaan Haartsen

Herenstraat 1
4175 CC Haaften
tel 0418-594141
fax 0418-594143

www.lantschap.nl
info@lantschap.nl

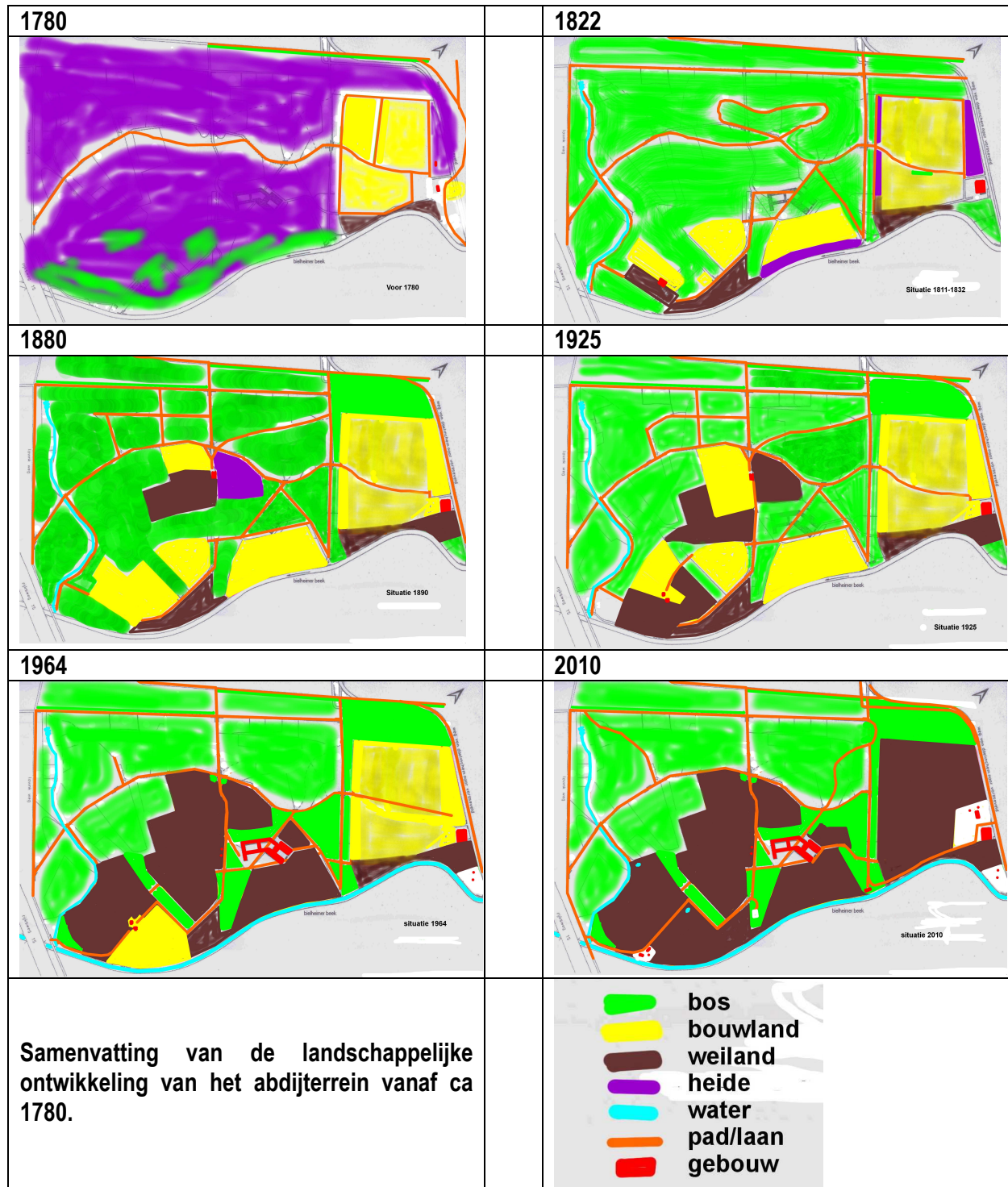
Inhoud

Samenvatting	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6
1. Inleiding	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	9
2. Kengegevens	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	10
3. Kort overzicht van de geschiedenis	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	11
4. Natuurlijke wordingsgeschiedenis	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	15
5. Bewoningsgeschiedenis tot omstreeks 1780	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	18
5.1 Het agrarische landschap	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	18
5.2 Beken en molens	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	19
5.3 De Slangenburg	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	20
5.4 Het landschap aan het eind van de achttiende eeuw	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	22
6. Ontwikkeling in de periode 1780-1945	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	23
7. Ontwikkeling vanaf 1945	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	27
8. Historische elementen in het huidige landschap	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	30
9. Waardering	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	32
9.1 Het gebied als geheel	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	32
9.2 Elementen en structuren	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	34
10. Conclusies	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	42
10.1 Geschiedenis	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	42
10.2 Waardering van het landgoed	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	43
11. Aanbevelingen	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	45
12. Documentatie	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	46
Bijlage: Kaart Cultuurhistorische elementen in situatie 2010 en aanbevelingen											

Ter plaatse van de Abdijlaan lag vroeger een landschappelijke aanleg die 'Het Park' werd genoemd.

Landschap rond Sint Willibrords Abdij Doetinchem

Samenvatting

Het 63 hectare grote gebied, te midden waarvan de Benedictijner Abdij Sint Willibrord ligt, heeft in de loop van de eeuwen de nodige veranderingen ondergaan die we in fases kunnen indelen.

1. Tot omstreeks 1780 bestond het gebied grotendeels uit heide met een nat broekbos langs de beek. Aan de noordoostkant lag de grote Bouwhuiskamp van boerderij het Bouwhuis. Een oud pad liep over de lengte van de heide en de kamp. Aan de zuidwestkant van de kamp lag een wal met nog een strookje heide erachter voor de schapen. Het Bouwhuis met zijn kamp behoorde tot 1947 aan de Slangenburg.

2a. Omstreeks 1780-1790 werden langs en door het hele gebied lanen aangelegd die het gebied verbonden met het lanenstelsel van de Slangenburg. Het lijkt logisch dat het gebied toen behoorde tot de Slangenburg, maar dat is niet zeker. Tevens werd het gebied bebost met loof- en naaldhout (kaart 1822). Waar de grond erg nat was, werd het bos aangelegd op verhoogde ruggen, rabatten geheten.

2b. Ca 1815 was het gebied van de huidige abdij, met uitzondering van de gronden bij het Bouwhuis, eigendom van J.C.E. graaf van Lynden. Van Lynden, die geen eigenaar was van de Slangenburg, bezat uitgestrekte landerijen in de omgeving. Hij liet een bos- en landschapspark aanleggen met een slingerpad, waardoor de middelste van de drie nieuw aangelegde lanen werd opgeheven. Een nieuw gegraven beek en een sprengkop zijn de duidelijke restanten van het landschapspark. De slingerwandeling werd gekoppeld aan het Oude Pad. Oude beuken en enkele eiken staan in groepen langs het Oude Pad. De boerderij van pachter Schilderink werd toen gebouwd aan de zuidkant van het gebied (vóór 1822).

3. Omstreeks 1850 kwam het geheel in handen van de familie Van der Goltz van de Slangenburg, die een nieuwe boerderij, de Goltzstede, liet bouwen aan het einde van de opnieuw open gemaakte laan. Daarbij werd bos gekapt en omgezet in bouwland en weiland, één bosperceel veranderde in heide (kaart 1880).

4. Tot 1925 werden nog enkele bospercelen gekapt ten behoeve van de boerderijen Goltzstede en Schilderink en het heideveld werd omgezet in weiland.

5. In 1947 werd 63 ha grond van de Slangenburg verkocht aan de Benedictijner orde van Sint Willibrord. Van 1948 tot 1955 is het klooster gebouwd met zijn werkplaatsen en stallen direct gekoppeld aan de landbouwgronden. Terwijl het klooster besloten ligt binnen beplanting, waren de bedrijfsgebouwen juist geënt op de structuur met oude eikenlanen van het landgoed. In 1954 werd het Benedictijner klooster verheven tot abdij. Bij de abdij is een begraafplaats ingericht. De boerderij Goltzstede, die dichtbij de abdij stond, werd afgebroken. In het huidige landgoed is noch de geometrische aanleg, noch de landschappelijke aanleg dominant. In de jaren negentig werd het boerenbedrijf van de abdij geleidelijk beëindigd en zijn de bedrijfsgebouwen verbouwd tot stilte-, bezinning- en conferentiecentrum. De landbouwgronden werden verpacht en het akkerland is omgezet in grasland.

Zestig jaar na de stichting van het klooster is de huidige situatie van het landgoed als volgt: het gebied bestaat voor ongeveer zes tiende uit bos en vier tiende uit weiland. Het bos is functioneel voor het klooster wegens houtoogst en brandhout voor de kachels. De weilanden worden verpacht. Het gebied dat van ca 1850 tot 1947 tot de Slangenburg behoorde en voor een deel al eerder, is al meer dan zestig jaar een zelfstandig landgoed waarvan de Abdij Sint Willibrord het middelpunt vormt. De abdij werd zorgvuldig gevoegd in het landgoed en het landgoed heeft zich vervolgens gevoegd rond de abdij. De architectuur van de abdij is van dusdanige kwaliteit dat wordt aanbevolen de abdij als gemeentelijk monument te beschermen.

Het landgoed is om verschillende redenen van cultuurhistorische betekenis. In de eerste plaats vanwege de verschillende fasen van inrichting, deels in samenhang met de lanenstructuur van de

Landschap rond Sint Willibrords Abdij Doetinchem

Slangenburg, deels los daarvan. De verschillende fasen zijn nog goed in het huidige landschap te herkennen. In de tweede plaats geeft het landgoed een mooi beeld van het historische bodemgebruik, met (voormalige) akkers op de hogere delen en bos op rabatten in de natste terreinen. Restanten van met eikenhakhout beplante wallen zijn nog aanwezig. En in de derde plaats is de wisselwerking, zowel ruimtelijk als functioneel, tussen de abdij en het omringende landschap van grote waarde.

Veel van de onderdelen van het landgoed zijn hoog gewaardeerd. Het complex van abdij en landgoed is van algemeen cultuurhistorisch belang, in het bijzonder vanwege de landschappelijke en de ensemblewaarde, wegens de historische herkenningwaarde en de belevingswaarde. Daarom wordt voorgesteld bij de aanwijzing van de abdij als beschermd gemeentelijk monument ook het landgoed te betrekken.

1. Inleiding

In opdracht van mevrouw Yana van Tienen van de Gemeente Doetinchem is een cultuurhistorische analyse opgesteld van de landerijen van de Sint Willibrords Abdij. Aanleiding hiervoor is dat de gemeente overweegt de gebouwen en mogelijk (een deel van) de landerijen op de gemeentelijke monumentenlijst te plaatsen. Van het gebouwencomplex is door Van Meijel adviseurs in cultuurhistorie, een redengevende omschrijving gemaakt om de gebouwen zo mogelijk als monument te kunnen beschermen. Een beschrijving en waardering van de tot de abdij behorende landerijen ontbrak tot dusverre. Dit gebied maakte tot 1946 deel uit van het landgoed de Slangenburg, dat in 2005 werd ingeschreven in het register van beschermde Rijksmonumenten als Historische Buitenplaats Slangenburg. In dit complex is de abdij met de bijbehorende gronden niet opgenomen.

De vraagstelling

De vraagstelling van de gemeente kan als volgt worden geformuleerd:

- wat zijn de historisch-landschappelijke waarden;
- welke relatie is er met de Slangenburg;
- wat was de interactie tussen de abdij en het landschap;
- zijn er door het klooster landschappelijke en cultuurhistorische waarden toegevoegd;
- zijn de aanwezige waarden van dusdanige betekenis dat ze bescherming verdienen?

Het onderzoek

Het cultuurlandschap van het gebied is opgebouwd uit verschillende lagen, die allemaal hun eigen stempel op het gebied hebben gedrukt. De belangrijkste hiervan zijn het natuurlijk substraat (reliëf, bodem, waterhuishouding), de prehistorie, de middeleeuwse ontginningen, de landgoedontwikkeling van de Slangenburg en de periode vanaf 1946, toen de abdij werd gesticht.

In het kader van de cultuurhistorische analyse is de ontwikkelingsgeschiedenis op twee abstractie-niveaus beschreven. In de eerste plaats wordt het gebied in wat ruimere context geplaatst waarin een beeld wordt gegeven van de geologische ontstaansgeschiedenis, de geomorfologische waarden en de archeologie. Speciale aandacht is besteed aan onderwerpen als de middeleeuwse ontginningen, de ontwikkeling van landgoed Slangenburg en de landschappelijke veranderingen na 1946. In de tweede

plaats worden cultuurhistorisch en landschappelijk waardevolle elementen en ensembles beschreven en gewaardeerd. De archeologische informatie is gebaseerd op het onderzoek dat RAAP Archeologisch Adviesbureau heeft verricht voor de hele gemeente. Voor de historisch-geografische aspecten zijn literatuurgegevens, thematische kaarten en topografische kaarten uit verschillende perioden gecombineerd met beperkt archiefonderzoek. Voor de tuin- en boshistorie is geput uit de beschikbare kaarten en archiefmateriaal. Deze

gegevens zijn aangevuld met veldwerk, dat plaatsvond op 19 februari en 1 maart. De heer Nol Verhoeven, de beheerder van het abdijterrein, was zo vriendelijk informatie ter beschikking te stellen en ons beide dagen rond te leiden.

2. Kengegevens

Eigenaar	St.-Willibrordsmunster
Adres	Abdijlaan 1 Doetinchem
Functie	Benedictijner abdij en stiltecentrum Bethlehem
Bouwjaren abdij	1947-1955
Beheerder	Nol Verhoeven
Oppervlakte	63 ha
Openstelling	deels openbaar toegankelijk, deels niet.

De abdij ligt ten oosten van Doetinchem en ten zuiden van landgoed de Slangenburg.

Ligging en korte gebiedstypering

Het grondgebied van de Sint Willibrords Abdij ligt ten oosten van Doetinchem en ten zuiden van landgoed de Slangenburg. Het wordt aan de zuidoostkant begrensd door de Bielheimerbeek, aan de noordwestkant door een grensloot, aan de noordkant ligt de weg van Doetinchem naar Varsseveld, met daaraan de boerderij het Bouwhuis.

Aan de zuidwestkant wordt het landgoed begrensd door de Lovinkweg. Aan de zuidkant ligt de Rijksweg A 18 die hier de Bielheimerbeek oversteeft. Het geheel is 63 ha groot.

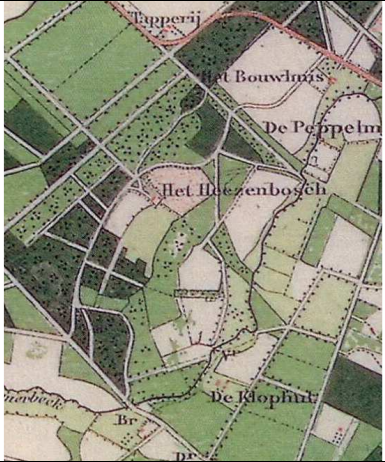

Ongeveer 6/10 deel van de landerijen bestaat uit loof- en naaldbossen en het overige uit weilanden, deels op voormalige bouwlanden. De Sint Willibrords Abdij ligt ongeveer in het midden van het gebied. De abdij bestaat uit drie delen, elk met een eigen binnenhof: het klooster, gevolgd door de voormalige werkplaatsen en het boerderijdeel met de stallen aan de oostkant. De stallen liggen aan het open weiland langs de Bielheimerbeek. Het klooster is aan de west- en noordkant omsloten door beplanting.

3. Kort overzicht van de geschiedenis

periode	gebeurtenis	illustratie
pleistoceen	Afzetting van dekzand	
holoceen	Beekafzettingen in de lagere delen van het gebied	
??	Mogelijke bewoning in prehistorie en Romeinse tijd	
Negende eeuw	Oudste vermeldingen van Varsseveld en Doetinchem	
Twaalfde eeuw	Oudste vermelding van Gaanderen	
1179	Klooster Bethlehem, verwoest in 1580. Het klooster lag ten zuiden van het huidige abdijterrein, aan de Bielheimerbeek	
1354	Eerste vermelding van kasteel Slangenburg. Verwoesting in 1585, herbouw in 1612	
1470	Splitsing van de Aaltensche Slinge in Kleine Slinge en Bielheimerbeek	
Vóór 1679	Bouw van het huidige kasteel	
Vóór 1679	Aanleg van het lanenstelsel in de vorm van een klein en een groot trapezium	
1752	IJzermolen op de Bielheimerbeek afgebeeld op een kaart van het zuidelijk deel van de Slangenburg. De Rekhemse IJzermolen is in 1689 gesticht op de plaats van het oude klooster Bethlehem. Het was de oudste hoogoven in ons land. De bedrijvigheid is in 1794 verplaatst naar Laag-Keppel.	

Landschap rond Sint Willibrords Abdij Doetinchem

1774	Bedrijfskaart Slangenburg. Bouwhuis en omgeving maken deel uit van landgoed de Slangenburg, de rest van de huidige abdijgronden is dan nog heide en broekbos	
Na 1780	Aanleg van lanen op de heide	
1796	Bedrijfskaart Slangenburg. Noordwest-zuidoost gerichte lanen van de trapezia lijken door te lopen over het huidige gebied van de abdij	
1822	Kadasterkaart. Het zuidwestelijke deel van de huidige abdijgronden was volgens de kadasterkaart ingericht als bos, landschapspark en landbouwgrond (boerderij Schilderink; foto ca 1950)	
1822	Kadasterkaart. De Nieuwe Beek met de Kom is aanwezig	
1832	Volgens de oorspronkelijk aanwijzende tafels van het kadaster uit 1832 behoorde het zuidwestelijke deel van de abdijgronden toe aan de erven van de in 1825 gestorven graaf J.C.E. van Lynden van Hoevelaken	
1853	De weg van Doetinchem naar Varsseveld wordt verlegd en komt vlak langs het Bouwhuis te lopen	
1857	De gronden van Van Lynden zijn inmiddels overgegaan naar W.J. Van der Goltz, eigenaar van de Slangenburg. Het	

	landschapspark is nog steeds intact	
1880	<p>Topografische Kaart. De slingerpaden langs de Nieuwe Beek en in Het Park zijn grotendeels verdwenen. De zuidwestelijke laan van het grootste trapezium is verlengd (onderdeel van de huidige Abdijlaan) naar de nieuwe boerderij Goltzstede, die tussen 1857 en 1880 gebouwd moet zijn. Delen van het bos zijn gekapt voor weiland en bouwland</p>	
1895	<p>Kommerzienrat en houthandelaar Arnold Passmann koopt de Slangenborg van de erfgenamen van de in 1892 overleden Hester des Tombes, weduwe van Willem Jan van der Goltz.</p>	
1945	<p>De Slangenborg wordt als vijandelijk vermogen geconfisceerd door de Staat der Nederlanden en uiteindelijk overgedragen aan het Staatsbosbeheer</p>	
1945	<p>Benedictijner monniken huren de Slangenborg en richten het kasteel als klooster in</p>	
1946	<p>Vergeefse pogingen om kasteel de Slangenborg te kopen leiden tot de aankoop van 63 ha grond om een nieuw klooster te stichten</p>	
1948	<p>Verharding van het toegangspad naar het nieuw te bouwen klooster (de huidige Abdijlaan) en beplanting van de bocht rond boerderij Goltzstede met berken</p>	

Landschap rond Sint Willibrords Abdij Doetinchem

1948-1952	Bouw van het klooster	
1952	Inzegening van de kloosterkerk door kardinaal Alfrink	
1954	Verheffing tot abdij	
1952-1955	Bouw van de werkplaatsen, poorten en stallen	
1959	Aanleg van de begraafplaats	
Ca 1960	Afbraak van boerderij Goltzstede	
1965-1966	Afbraak en bouw nieuw huis Schilderink	
Ca 1970	Rechttrekken en verbreden van de Bielheimerbeek	
Ca 1980	De varkenshouderij wordt overgebracht naar Bouwhuis	
1998	Verbouwing van de vroegere bedrijfsgebouwen tot stiltecentrum, gastenverblijven en conferentie- en meditatieruimten.	
2005	Verkoop van boerderij het Bouwhuis en een klein deel van de Bouwhuis Kamp en bouw van een woonhuis	

4. Natuurlijke wordingsgeschiedenis

Het gebied bestaat uit een zwak golvend landschap met zandige of lemige bodem. In het pleistoceen, de periode van de ijstijden, zijn door de voorgangers van de Rijn en de Oude IJssel lagen zand en grind afgezet. In de laatste fase van de meest recente ijstijd zijn deze afzettingen bedekt met een laag dekzand. Door de grote koude was er weinig of geen vegetatie, waardoor de wind vrij spel had en zand opnam en elders afzette. Hierdoor ontstond het licht golvende landschap, met vlakke delen en hier en daar zandkopjes die iets boven de omgeving uitstaken. De Ronde Kamp bij de abdij is een mooi voorbeeld van zo'n dekzandkop.

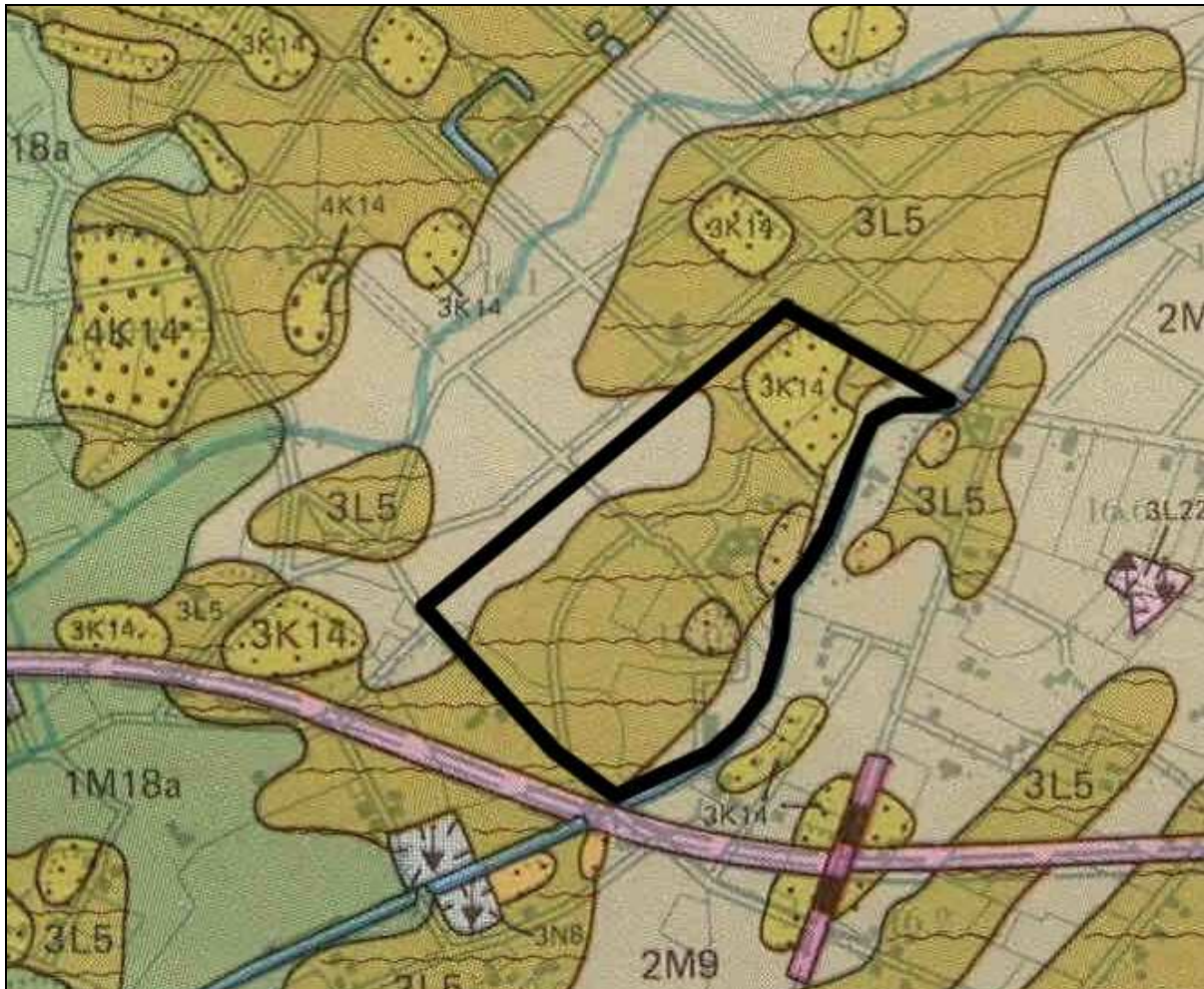

De Ronde Kamp is een dekzandkop die vanaf ca 1800 als bouwland is gebruikt.

In het holoceen, de huidige geologische periode die circa 10.000 jaar geleden begon, steeg de temperatuur en raakte het gebied begroeid met bos. In de lager gelegen delen van het gebied werd door de beken leemhoudend zand afgezet. In gebieden met een slechte afwatering groeiden broekbossen.

In de lage delen van het terrein treedt kwel op. Grondwater van de hogere gronden komt hier aan de oppervlakte. Dit water is voor een deel van lokale herkomst, bijvoorbeeld van de aangrenzende dekzandruggen, voor een deel komt het van veel verder weg. Dit water heeft een lange reis door de bodem gemaakt, en gedurende die lange verblijftijd heeft het water kalk en ijzer uit diepere lagen opgenomen. Als het kwelwater aan de oppervlakte komt slaan de opgeloste zouten neer. Op deze manier worden oerbanken (ijzerconcentraties) en moeraskalk gevormd. Soms liggen de oerbanken als harde ijzerbulten aan de oppervlakte, vaker in de vorm van dichte banken op enkele decimeters onder het maaiveld. Zo'n oerlaag belemmerde de groei van de gewassen. Oerwinning was dus voor de boeren gunstig omdat de structuur van de bodem er door verbeterde. Oer werd gebruikt bij de bouw van boerderijen en kerken, maar de belangrijkste toepassing was als grondstof voor de ijzergieterijen aan de

Oude IJssel, en in het bijzonder voor de ijzerhut aan de Bielheimerbeek. Er werd zoveel ijzeroer gewonnen, dat de kwaliteit van de landerijen en de heide er onder leed. Dit leidde aan het eind van de zeventiende eeuw tot een ruzie tussen de ijzermolen en Frederik van Baer, heer van de Slangenburg. Afgesproken werd dat er in een zone van 150 tot 180 meter rondom de grachten van de Slangenburg geen oer gedolven mocht worden.

Uitsnede uit de geomorfologische kaart 1 ; 50.000, kaartblad Aalten. Legenda: 3L5: dekzandruggen; 3K14: dekzandkopjes; 2M9: dekzandlaagten. Het grootste deel van het abdijterrein bestaat uit een dekzandrug met een drietal hogere kopjes, die lange tijd als bouwland zijn gebruikt: de Bouwhuiskamp ten noorden, de Peppelmanskamp ten oosten en de Ronde Kamp ten zuiden van de abdij. De dekzandrug wordt aan de zuidoostkant begrensd door de laagte van de Bielheimerbeek en aan de noordwestzijde door de laagte van de Kleine Slinge.

Kennelijk is er op grote schaal gegraven in het onderzoeksgebied en omgeving. Nadat de eerste ruzie tussen de heer van de Slangenburg en de ijzermolen van Josias Olmius in 1695 was beslecht, vonden nog meer incidenten plaats. In 1699 liet Frederik van Baer een kar juist gedolven oer terugkiepen op de heide. Op de archeologische kaart zijn grote delen van het terrein van de Slangenburg en het huidige abdijterrein aangegeven als 'vergraven' (de verticale arcering op de kaart van pagina 17).

Landschap rond Sint Willibrords Abdij Doetinchem

geomorfologie

dekzandlandschap

	dekzandruggen en -koppen met plaggendek
	dekzandruggen en -koppen met dun plaggendek
	dekzandruggen en -koppen
	dekzandwelingen
	dekzandvlakten en -laagten
	geïsoleerde laagten in het dekzandlandschap

archeologische verwachting

hoog
hoog
hoog
middelmatig
laag
laag

bodemverstoringen

	bovengrond afgegraven (maximaal 50 cm -Mv)	onbekend
	boven- en ondergrond afgegraven (> 50 cm -Mv)	onbekend

35 catalogusnummer verstoringen

	vergraven	onbekend
---	-----------	----------

Geomorfologie en archeologische verwachting. Bron: Van Oosterhout, 2009. RAAP Archeologische Adviesbureau.

5. Bewoningsgeschiedenis tot omstreeks 1800

Over de vroegste bewoningsgeschiedenis van het gebied is erg weinig bekend. Net buiten het gebied, op landgoed het Maatje, is een vuursteenvindplaats bekend uit de middensteentijd. Voor het overige zijn nog geen bewoningssporen gevonden uit de prehistorie en de Romeinse tijd. Dit wil niet zeggen dat er toen geen mensen in het gebied hebben gewoond, maar er is nog geen archeologisch onderzoek gedaan dat mogelijke bewoning zou kunnen aantonen.

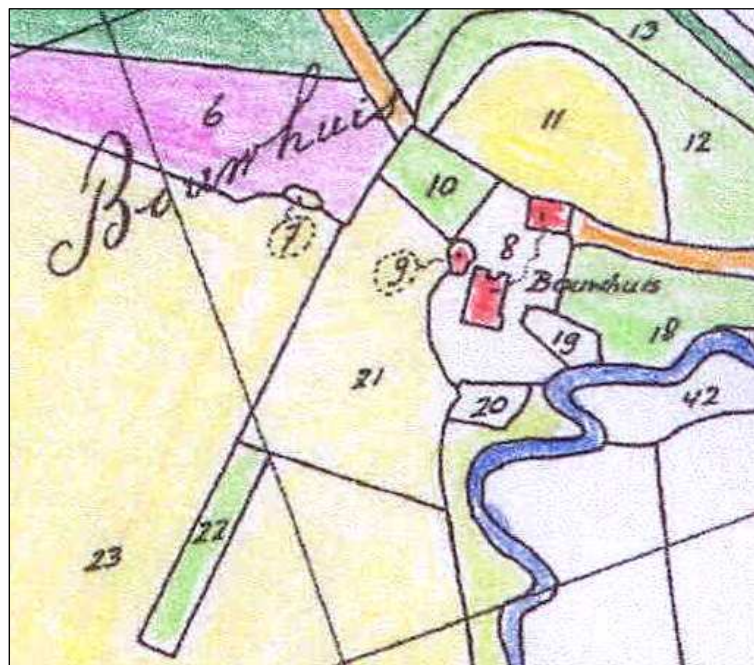
In de middeleeuwen heeft de mens zich in het gebied gevestigd en zijn delen van het landschap ingericht voor de landbouw. Doetinchem wordt voor het eerst vermeld in 838, Varsseveld in 828 en Gaanderen in de twaalfde eeuw.

5.1 Het agrarische landschap

De hogere gronden werden als akker gebruikt. Ze hebben vaak een dikke bruine bovenlaag en een enigszins bolle ligging. Dit is goed te zien bij de Bouwhuiskamp en de Ronde Kamp. De bruine, humushoudende bovengrond en de bolling zijn het gevolg van langdurige bemesting met stalmest en plaggen. De stalmest werd gemengd met heideplaggen, grasplaggen en ander organische materiaal. In het voorjaar werd dit mengsel op de akkers gebracht om de vruchtbaarheid van de van nature arme zandbodem te verhogen. Gaandeweg ontstond hierdoor een dikke door de mens opgebrachte bovengrond. Bodemkundigen noemen een bodem met een dikke opgebrachte bodemlaag een enkeerdgrond.

De vorm van de oude akkers hangt nauw samen met het reliëf. Waar grote ruggen en dekzandplateau's aanwezig waren, liggen grote aaneengesloten akkercomplexen (essen, engen of enken geheten). Elders, waar het reliëf vooral bestaat uit kleine dekzandkopjes, vinden we vooral 'kampen' (eenmansesjes). Op het abdijterrein vinden we een drietal kampen: de Bouwhuiskamp, de Peppelmanskamp en de Ronde Kamp.

Het erf van Bouwhuis op de kadasterkaart van 1822. De boerderij bestond uit huis en schuur (nummer 8), een rosmolen (9), een schaapskooi (7), tuin (20), boomgaard (19), weilanden en bosjes. Nummers 11, 21 en 23 zijn akkers, 20 tuin.

De lagere gronden langs de Bielheimerbeek werden als grasland gebruikt. De schapen graasden op het heideveldje bij de boerderij, op de heidevelden van het zuidwestelijke deel van het huidige abdijterrein of op de stadsheide van Doetinchem.

Het is niet bekend wanneer de boerderij Bouwhuis is gesticht. De naam doet veronderstellen dat de boerderij samenhangt met één van de bouw- of uitbreidingsfasen van het kasteel de Slangenburg,

mogelijk die van 1675, toen het kasteel zijn huidige omvang kreeg en er voor de boerderij geen plaats meer was binnen de gracht. Het Bouwhuis komt voor het eerst voor op een bedrijfskaart van de Slangenburg uit 1774. De rest van het huidige abdijterrein is op de kaart van 1774 niet ingetekend, maar aan de rand van de Bouwhuiskamp staat op een schetskaartje uit 1774 geschreven dat het om 'gemeine heide' gaat. Ook op de kaarten van Hottinger en een andere militaire kaart, beide uit ca 1780, staat het gebied aangegeven als heide en broek. We mogen er dus van uitgaan dat het gebied nog niet ontgonnen was in die tijd.

5.2 Beken en molens

Langs het abdijterrein loopt de Bielheimerbeek, de benedenloop van de Aaltensche Slinge. De naam Bielheimerbeek is afgeleid van het klooster Bethlehem, waar de beek langs stroomde. Het klooster is gesticht in 1191 en bezat omstreeks 1200 een watermolen. De Kleine Slinge ontsprong vroeger ten oosten van het landgoed Slangenburg, stroomde door het landgoed en kwam in Doetinchem uit in de Oude IJssel. Op de beek stond de stadsmolen van Doetinchem. Om meer water door de beek te laten lopen werd in 1470 een verbinding gegraven met de Aaltensche Slinge. Deze Aaltensche Slinge kreeg meer water te verwerken toen omstreeks 1600 bij Winterswijk werken werden uitgevoerd. De Duitse Slinge werd verbonden met de Aaltensche Slinge, waardoor sindsdien een deel van het gebied van Winterswijk via de Aaltensche Slinge, de Bielheimerbeek en de Kleine Slinge afwatert op de Oude IJssel.

Klooster Bethlehem en de molen werden verwoest in 1580. Uiteindelijk kwamen het eigendom en het molen- en stuwrecht in handen van de stad Doetinchem. Het opstuwen van beide beken leidde diverse keren tot problemen met de grondeigenaren, omdat door het hoge water de opbrengsten van het boerenland werden bedreigd. In 1689 werd de molen op de Bielheimerbeek omgebouwd tot ijzermolen. Dat wil zeggen dat er een hoogoven werd gebouwd om ijzer uit oer te smelten. De molen op de

Bielheimerbeek dreef de blaasbalgen aan. De oer was behoorlijk rijk aan ijzer: meer dan 30%. In de ijzerhut werd de oer met houtskool verhit, waarbij het ijzer gescheiden werd van de overige bestanddelen. Het gesmolten ijzer werd in lemen mallen gegoten. Men produceerde handgranaten, bommen, kogels en huishoudelijke voorwerpen. In 1794 werd het bedrijf verplaatst naar Laag-Keppel.

De ijzermolen op een kaart uit 1752. Gelders Archief AKV 695.

Houtskool is lang als brandstof voor de hoogovens gebruikt. Steenkool bevat te veel zwavel voor de ijzerbereiding en cokes kwam pas in de achttiende eeuw op de markt. Houtskool was goedkoper en werd dichterbij geproduceerd. Voor de productie van 100 kilo ijzer was zo'n 160 kilo houtskool nodig. De kosten van de houtskool was een belangrijke kostenpost bij de productie: even hoog als de personeelskosten en tien keer zo hoog als de

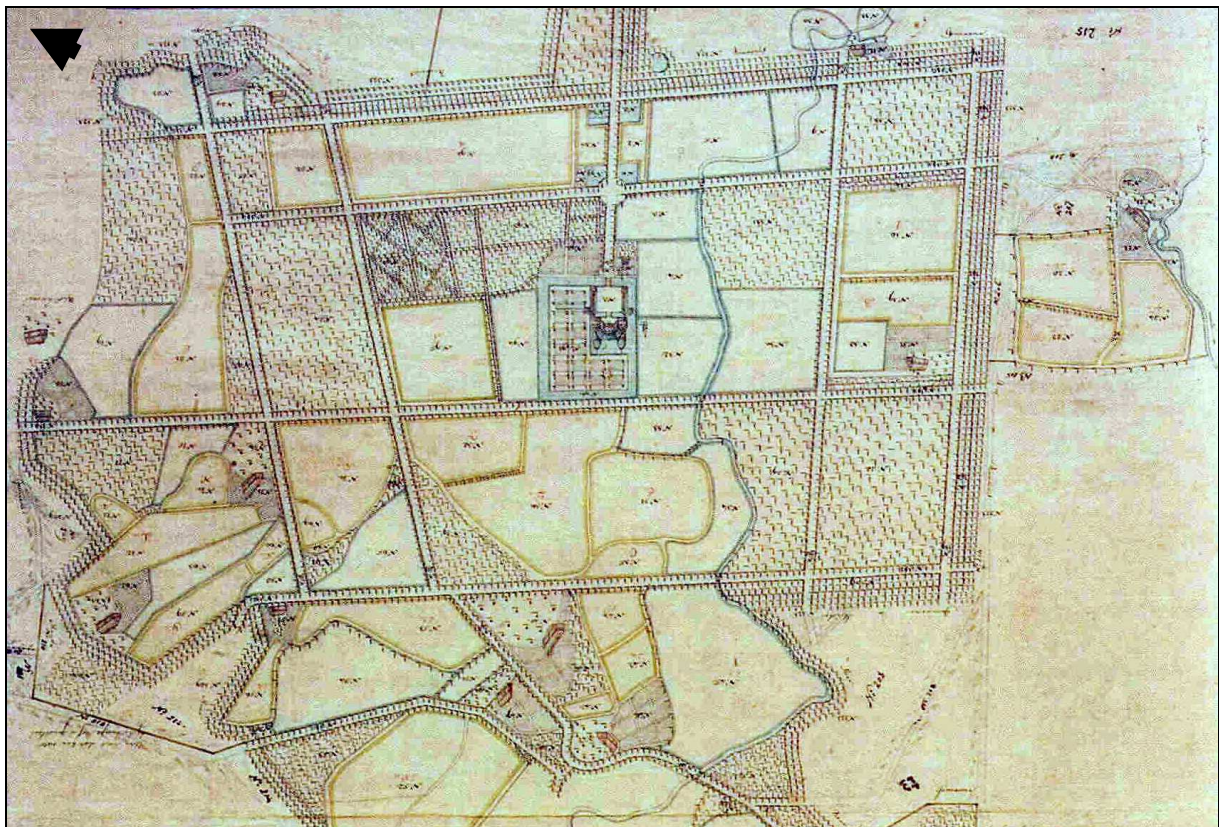
aanschaf en het transport van de ijzeroer. Mogelijk hangt de uitbreiding van de bebossing op de Slangenburg en op het huidige abdijterrein in de zeventiende en achttiende eeuw verband met de toegenomen vraag naar houtskool.

De ijzeroer werd gewonnen in beekdalen en andere laaggelegen terreinen. In het grondwater is ijzer opgelost, afkomstig van ijzerhuidjes rond zandkorrels. Waar het kwelwater aan de oppervlakte komt en verdampt slaat de opgeloste ijzer neer in de vorm van oerbanken, die zich aan of dicht onder de

Rondom het kasteel lagen weilanden, bossen, akkers en verschillende boerderijen. Verderop lagen woeste gronden als de IJzevoordse Heide en de Heesenheide die deel uitmaakten van de Stadsheide van Doetinchem. Huis en omgeving werden drastisch veranderd door Frederik Johan van Baer in de jaren 1677-1680. Het huis kreeg zijn huidige U-vormige plattegrond, in die tijd werd ook de zuidoostelijke toren gebouwd.

De Slangenburg vanuit het zuidoosten.

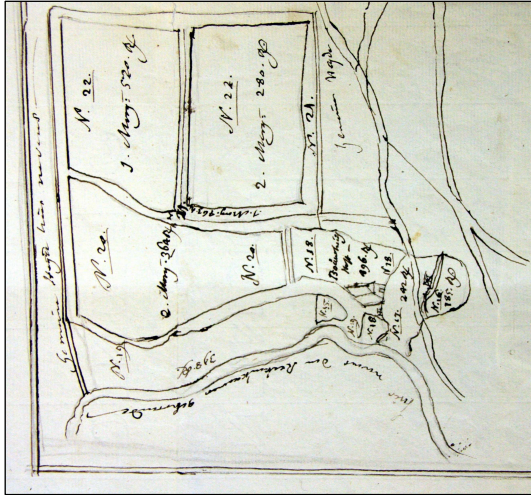
Mogelijk nog indrukwekkender waren de veranderingen die Frederik Johan van Baer in de omgeving van het kasteel liet aanbrengen. Volgens een strak geometrisch patroon werden lanen aangelegd in de vorm van een dubbel trapezium en een oprijlaan van maar liefst 1500 meter. Ook de grachten werden rechtgetrokken. De doorgaande weg van Doetinchem naar Varsseveld, die vanouds over het landgoed liep, werd aangepast aan het lanenstelsel en loopt sindsdien langs de westkant van het kasteel (Wiemelinkallee) en maakt bij boerderij Het Park een bocht naar het oosten. Vervolgens loopt de weg langs Bouwhuis en steekt daar de Bielheimerbeek over.

Kaart van het landgoed de Slangenburg uit 1796 (het noorden is linksboven). Mooi is de trapeziumvormige lanenstructuur te zien rondom het kasteel. Rechts op de kaart, buiten het buitenste trapezium, zijn de boerderij en de landbouwgronden van Bouwhuis getekend. De Kleine Slinge loopt ten zuidoosten van het kasteel, bij Bouwhuis is een klein stukje van de Bielheimerbeek te zien. In tegenstelling tot de bedrijfskaart van 1774 lijken de evenwijdige lanen van de trapezia doorgetrokken te zijn op de heide.

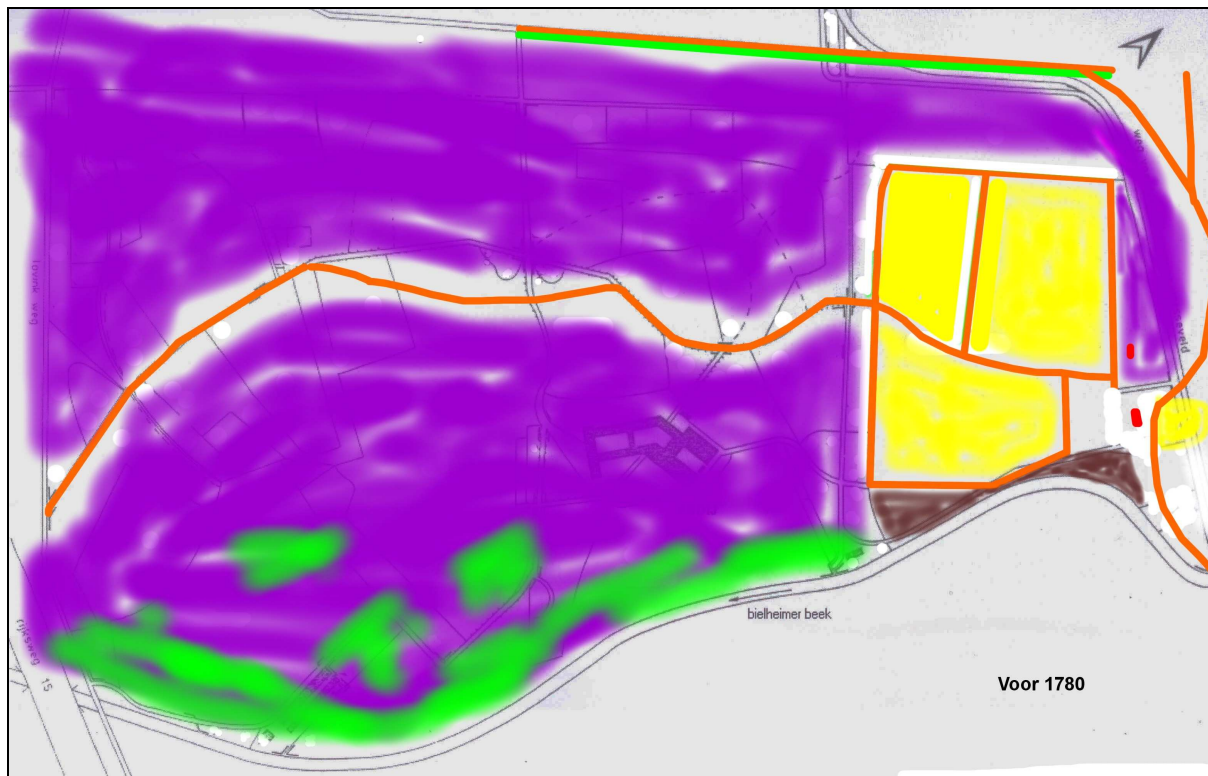
5.4 Het landschap aan het eind van de achttiende eeuw

In 1774 was landgoed Slangenburg ruim 350 ha groot. Het was uitgebreid tot buiten de trapezia en omvatte onder meer de pachtboerderijen Park en Bouwhuis. Wanneer deze gronden zijn aangekocht is niet bekend. Bij Bouwhuis lagen drie grotere bouwlandpercelen, een strook weiland langs de Bielheimerbeek en diverse kleinere percelen: bosjes, tuin, boomgaard.

Ten zuidwesten en ten noordoosten van Bouwhuis bevond zich de 'gemeine heide' van de marke Doetinchem. De marke werd officieel verdeeld in 1830, maar vóór die tijd waren al delen van de markegronden ontgonnen. Op de kadasterkaart van 1822 is te zien dat de grote Stadsheide al in percelen is verdeeld en aan de nieuwe eigenaren is toebedeeld.

Schetskaartje van de boerderij Bouwhuis uit 1774. De Bouwhuiskamp bestond toen nog uit drie percelen, van elkaar gescheiden door zandwegen. De enclave lag ingeklemd tussen de bossen van de Slangenburg, de Bielheimerbeek en de heidevelden van de marke Doetinchem. Gelders Archief, archief Slangenburg, toegangsnummer 0431, kaartboek inv.nr 39a.

Interpretatie van de situatie omstreeks 1780 (legenda: zie pag. 6). Op de bedrijfskaart van de Slangenburg uit 1774 zijn landbouwpercelen bij Bouwhuis aangegeven, omgeven door paden met beplanting. Het zuidwestelijke deel van het gebied bestond nog grotendeels uit heide, met een strook broekbos langs de Bielheimerbeek. Op de grens tussen heide en broekland lag vermoedelijk een pad naar de locatie van het klooster Bethlehem en de ijermolen. Dit pad is waarschijnlijk de huidige zandweg die noordoost-zuidwest over het terrein loopt met een slingerend tracé. Delen van het pad zijn verhoogd aangelegd. Mogelijk is het pad gebruikt voor het transport van oer naar de ijermolen.

6. Ontwikkeling in de periode 1780-1945

Na 1780 zijn de heidevelden van het huidige abdijsite onttogen tot bos, landbouwgrond en park. De Heesenheide veranderde in Heesenbosch. Wanneer dit precies gebeurde weten we niet, maar op enig moment moet of de eigenaar van de Slangenburg, of de familie Van Lynden van Hoevelaken dit deel van de gemeenschappelijke gronden van de marke Doetinchem hebben gekocht en onttogen tot bos en landbouwgrond.

Fase 1. Ca.1780-1790: aanleg bos en lanen

Na 1780 moet de aanleg van het Heezenbosch hebben plaatsgevonden. Het bos komt nog niet voor op de kaart door Hottinger uit ca 1780. Aan de zuidoostkant van de Slangenburg werden vijf parallelle wegen aangelegd (zie de kaart uit 1796 op pagina 21), waarvan drie binnen het gebied van de abdij. Daarbinnen vond bosbouw plaats, op de natste terreinen werden rabatten aangelegd.

Bosstrook met rabatten ten zuiden van de abdij tussen de Ronde Kamp en de Schilderinkkamp.

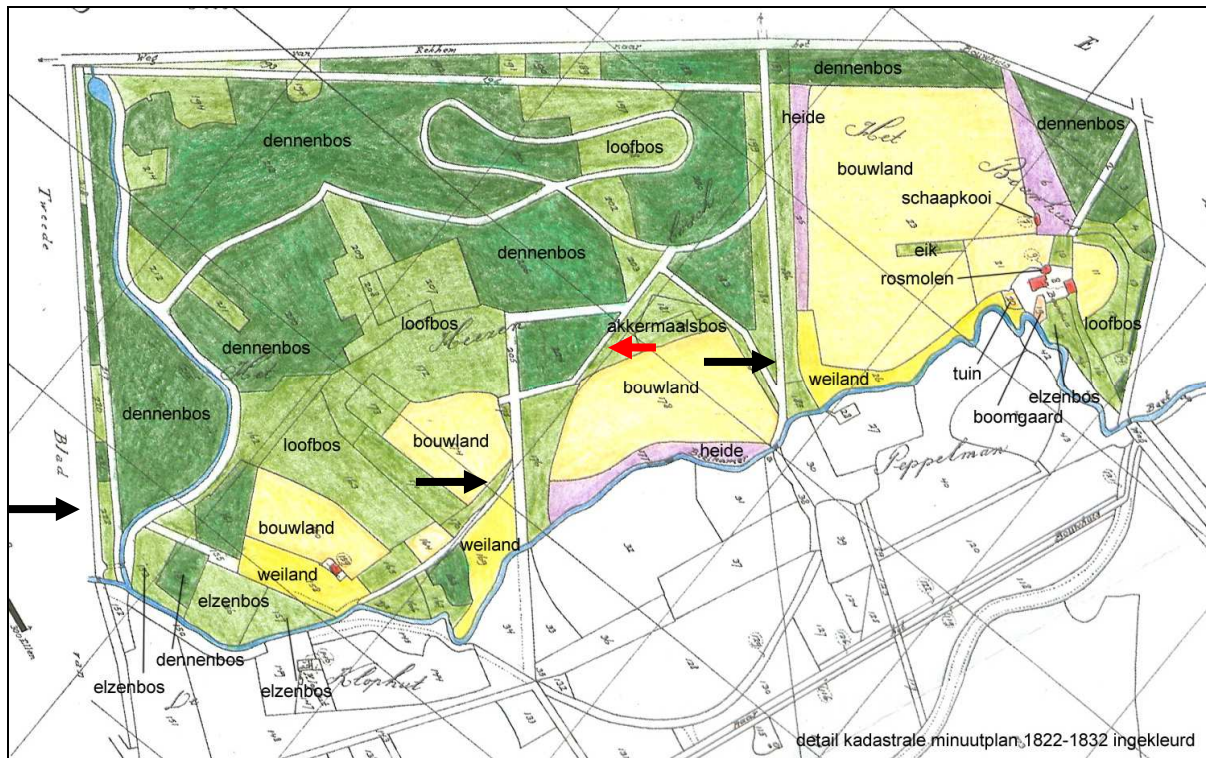
Fase 2. 1790 -1822/1832: landschapsstijl

In 1832 vielen de gronden die tot de huidige abdij behoren onder twee eigenaren: het noordoostelijke deel met het Bouwhuis hoorde tot de Slangenburg en was eigendom van Frederik Adriaan graaf van der Goltz (1781-1849). Het grootste zuidwestelijke deel was eigendom van de erven van Jan Carel Elias graaf van Lynden tot Hoevelaken (1770-1825). Deze was kamerheer van Koning Willem I sinds 1814 en gouverneur van Gelderland sinds 1818, met de titel jonkheer in 1814 en graaf in 1818. Hij had 327 hectaren grond in bezit in de (kadastrale) gemeente Doetinchem.

In deze periode is de boerderij van pachter G. Schilderink gebouwd en is een deel van de vroegere heidevelden omgezet in landbouwgrond. De hoge dekzandkop de Ronde Kamp werd gebruikt als bouwland, net als een perceel ten westen van de boerderij, Schilderinkskamp. Een ander groot

Landschap rond Sint Willibrords Abdij Doetinchem

bouwlandperceel, Peppelmanskamp, lag tussen de huidige abdij en de Bielheimerbeek. Bij de boerderij van Schilderink lagen enkele percelen weiland. Op de kadastrale kaart is te zien dat de rest van de bezittingen van Van Lynden is beplant met loofhout en naaldhout. Op veel plaatsen is het bos geplant op rabatten. In latere stukken (1857) wordt dit hele bosgebied het 'Groote Bosch' genoemd.

Op de kadastrale kaart uit 1822 is te zien dat het vroegere heidegebied geheel ontgonnen is. De boerderij van Schilderink ligt te midden van bouw- en weilanden. Een groot deel van de huidige abdijgronden bestond uit bos. De landschappelijke aanleg komt naar voren in de Nieuwe Beek en de slingerpaden. Bij de zwarte pijlen liggen de drie parallelle lanen, waarvan er twee in het verlengde liggen van lanen op de Slangenbrug. De rode pijl wijst naar de laan waar nu de poorten van de bedrijfsgebouwen van de abdij overheen zijn gebouwd.

Van de drie parallelle lanen in het gebied is er één gedeeltelijk verdwenen. De laan langs de Bouwhuiskamp bleef bestaan, de ander werd al snel weer gedeeltelijk dichtgeplant met naaldhout, vermoedelijk omdat op de overgang van de geometrische naar de landschapsstijl de rechte laan een ouderwets element was. De vraag is waarom Van Lynden hier een landschapspark heeft laten aanleggen? Was het zijn bedoeling om hier een landhuis te bouwen? Was de boerderij van Schilderink voorzien van een lanterskamer, een herenkamer waar de familie zich in de zomer enige tijd kon terugtrekken? We hebben er in de archieven geen antwoord op kunnen vinden. Niettemin is er flink geïnvesteerd in de verfraaiing van de gronden.

Het gebied van Van Lynden is dus verfraaid met een aanleg in landschapsstijl: de Nieuwe Beek werd gegraven die begint in de Kom (zie kaart achterin). Dit is een grote kuil waarin grondwater aan de oppervlakte komt dat via de Nieuwe Beek afstroomt. De Kom is te vergelijken met de sprengkoppen, die we in de Veluwe beken veel tegenkomen. De Nieuwe Beek leidt naar de Bielheimerbeek. Er staan nog steeds zware oude beuken in de buurt van deze met enkele kronkels gegraven waterloop.

In het Groote Bosch lag het Oude Pad dat aansloot op het pad over de Bouwhuiskamp. Langs dit pad staan enkele groepen beuken die mogelijk uit deze periode dateren. Aan het pad werd een extra kronkel toegevoegd, de Slinger. De omgeving van de Slinger stond later (1857) bekend als het Park.

Fase 3: 1832-1892. Periode Van der Goltz, nieuwe boerderij

In deze periode is het eigendom van de erven van graaf Van Lynden aangekocht door de eigenaar van de Slangenburg, mogelijk door F.A. van der Goltz in 1843 (heer van de Slangenburg van 1781-1849) of door Willem Jan graaf van der Goltz (heer van de Slangenburg van 1849-1863). Zijn weduwe beheerde het landgoed tot haar dood in 1892. In 1857 behoorden de gronden van de erven Van Lynden in ieder geval tot het landgoed Slangenburg en waren de inrichting en het gebruik van het gebied nog vrijwel hetzelfde als in 1832. Een en ander is opgetekend in het kadasterboek (zonder kaart) van de Slangenburg over de periode 1843-1853, opgemaakt in 1857 (Gelders Archief, toegangsnummer 0431, inventarisnummer 16). De belangrijkste veranderingen vonden plaats tussen 1857 en 1880 (genoteerd op de eerste topografische kaart 1: 25.000 van 1880.)

De zuidwestelijke laan van het trapezium, thans deel van de Abdijlaan, werd opnieuw aangelegd in aansluiting op de laan van de Slangenburg en doorkruiste het Groote Bosch.

De Abdijlaan, herplant, ca 1860, deels herplant 2010

Aan het einde van de laan is de boerderij Goltzstede gebouwd. De boerderij bleef bestaan tot ca 1960 onder de verbasterde naam Goudstee.

Rondom de nieuwe boerderij werd een deel van het bos gekapt om plaats te maken voor weiland en bouwland. De huidige bouwwei, in 1822 aangegeven als bos, was weer in heide veranderd. Op de kaart van 1890 staat de boerderij van Schilderink niet aangegeven, op de volgende topografische kaarten weer wel. Het areaal bouwland van deze boerderij is flink uitgebreid.

De beuken langs het 'Oude Pad'.

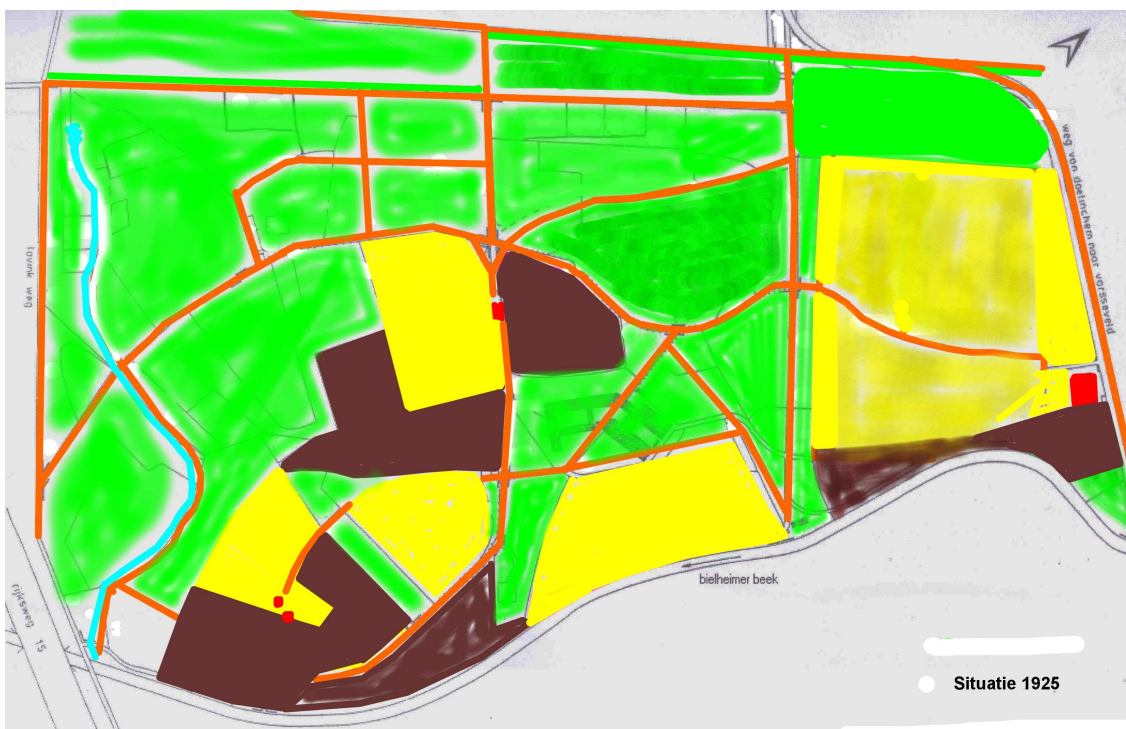
In deze periode is de padenstructuur drastisch veranderd. De kronkelende paden verdwenen grotendeels, behalve het Oude Pad centraal door het terrein. Dat kreeg een prominente plaats dankzij de ligging in het bos en aan de rand van bos, bouwland en heide. Waarschijnlijk zijn in deze periode ook de beuken geplant, die ook nu nog de afscheiding tussen bos en landbouwgrond markeren.

Detail van de topografische kaart 1:25.000 van Varseveld uit 1880.

Fase 4. 1895 – 1945 Familie Passmann, continuering

In 1895 kocht houthandelaar, industrieel en Kommerzienrat (voorzitter van de Kamer van Koophandel) Arnold Passmann de Slangenborg. Hij kocht het landgoed in eerste instantie voor de bossen en de landbouwgronden, maar werd zo getroffen door het huis en de omgeving dat hij besloot er regelmatig met zijn familie te verblijven. De Passmanns toonden zich uitstekende beheerders en hadden een goede verstandhouding met de pachters. Na de Tweede Wereldoorlog werd de Slangenborg als vijandelijk vermogen in beslag genomen door de Staat der Nederlanden en overgedragen aan het Nederlands Beheersinstituut. Het beheer van de parken, lanen en bossen kwam later in handen van het Staatsbosbeheer. Grote veranderingen deden zich niet voor in de periode dat de leden van de familie Passmann eigenaars van de Slangenborg waren. Bij de boerderijen werden enkele bospercelen gekapt en omgezet in landbouwgrond.

Inrichting en grondgebruik in 1925 (legenda: zie pag. 6).

7. Ontwikkeling vanaf 1945

Fase 5. Abdij Sint Willibrord

De orde der benedictijnen was al in de jaren '30 van de vorige eeuw in Gelderland op zoek naar een geschikte locatie voor een klooster. Toen kasteel Slangenburg werd beheerd door het Nederlands Beheersinstituut, konden de monniken het huren en het inrichten als (tijdelijk) klooster. De orde ondernam pogingen om het kasteel te kopen, maar dat stuitte op verzet van de Nederlandse Kastelenstichting. De oplossing werd gevonden in de aankoop van 63 ha grond van de Slangenburg, met de boerderijen Bouwhuis, Schilderink en Goltzstede. Op dit terrein zou het nieuwe klooster worden gebouwd. De koop vond plaats in 1946, waarna de voorbereidingen voor de nieuwbouw konden beginnen.

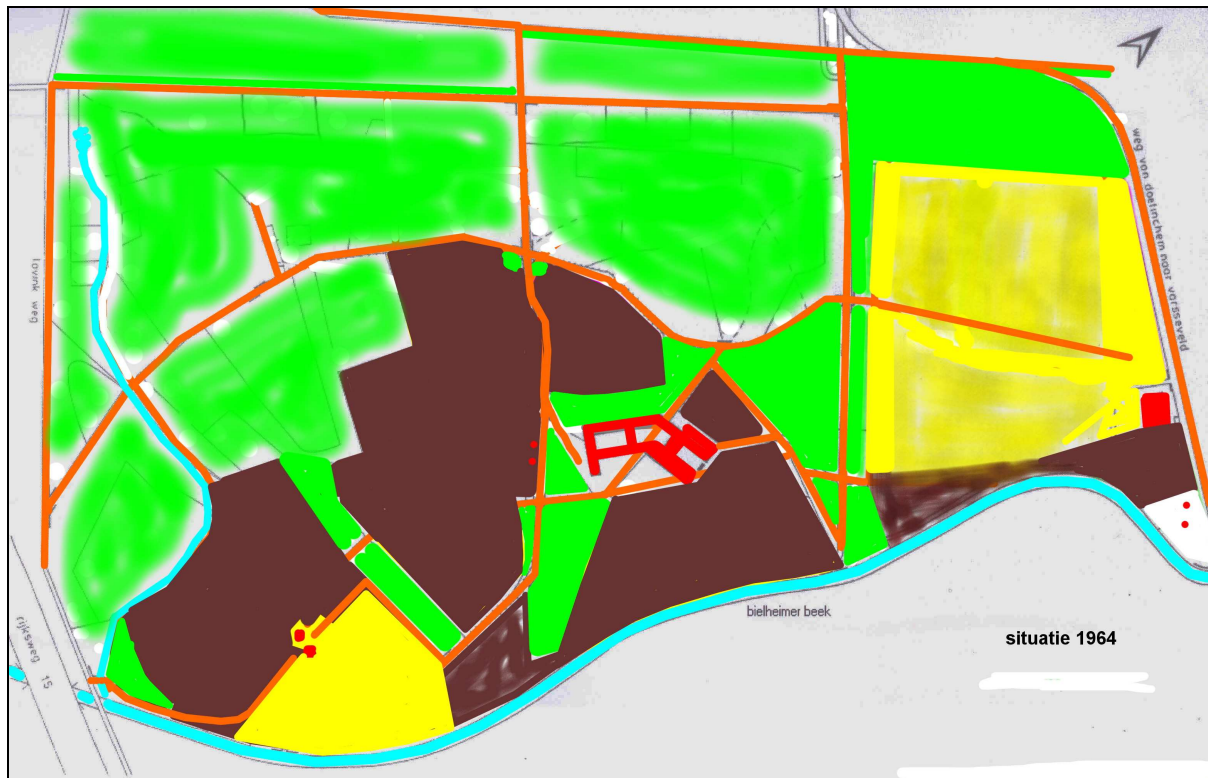
Het klooster werd midden in het nieuwe landgoed gebouwd in enkele bospercelen die doorsneden werden door oude lanen uit het begin van de negentiende eeuw. De plaats van het nieuwe klooster werd bepaald in samenspraak met architect G.W.R. Overdyking van het Staatsbosbeheer. Het ontwerp van het kloostergebouw werd gemaakt in 1947 door architect K.P. Tholens, vader van de abt. In de jaren 1948 tot 1952 is het klooster gebouwd; in 1955 kwamen de werkplaatsen en stalgebouwen gereed, naar ontwerpen van H.W. en G.H.F. Valk. De werkplaatsen zijn met poorten over een oude eikenlaan gebouwd. Om deze oude laan te kunnen gebruiken moesten de beide vleugels van de dienstgebouwen scheef worden aangesloten op het kloostergebouw.

De poorten van de vleugels met werkplaatsen en stallen zijn over een oude, al in 1822 aanwezige laan gebouwd.

De kloosterkerk is in 1952 geconsacreerd door aartsbisschop Alfrink. Nog geen twee jaar later werd het klooster tot abdij verheven.

Landschap rond Sint Willibrords Abdij Doetinchem

Bodemgebruik in 1964 en 2010 (legenda: zie pag. 6).

Na de bouw van de abdij zijn er geen grote veranderingen in het landschap aangebracht. Het bosbedrijf werd gecontinueerd, mede omdat het hout nog steeds wordt gebruikt voor de warmtevoorziening van de abdijgebouwen. De verdeling tussen landbouwgronden en bos bleef grotendeels ongewijzigd. Wel vond

Landschap rond Sint Willibrords Abdij Doetinchem

omzetting van bouwland in grasland plaats. De boerderijen Goltzstede en Schilderink werden afgebroken; ten zuiden van de boerderij van Schilderink kwam het huidige woonhuis van de heer Verhoeven te staan.

Vanaf de bouw van de abdij tot ca 1990 maakte het landbouwbedrijf deel uit van de kloosteractiviteiten. Aanvankelijk ging het om melkveehouderij, varkensfokkerij en het mesten van jongvee. Later concentreerde het bedrijf zich vooral op de stierenmesterij. Na 1990 zijn de landbouwgronden verpacht aan een biologisch bedrijf. De stallen en andere ruimten die voor het boerenbedrijf werden gebruikt zijn verbouwd tot stiltecentrum, conferentieruimten en gastenverblijven.

Bedrijfsgebouwen werden gastenverblijven

Toegang tot het Klooster

Welkom bord in verlengde van de Abdijlaan

8. Historische elementen in het huidige landschap

Luchtfoto mei 2008. Duidelijk is het verschil tussen naald- en loofbomen te zien. De paarse lijn geeft de omgrenzing van het gebied (zonder de laan richting Slangenburg, zie kaart achterin).

Structuur

Het landgoed van de abdij kan men in grote lijnen indelen in bos aan de noordwest- en westkant en aan de oostkant weilanden doorsneden door bosstroken met daarin het klooster.

De oudste weg (het Oude Pad) door het gebied loopt deels over een dijk met greppels aan weerszijden. Dit pad liep over de Bouwhuiskamp en bleef tot 1964 als pad bewaard, in 1973 nog als grens tussen bouw- en weiland. Waar het pad nu dood loopt op de Bouwhuiskamp staan twee bruine beuken uit ca 1860 aan weerszijden van het pad. Ook andere beuken langs dit pad zijn in dezelfde tijd geplant.

Het Oude Pad ligt dwars op de vier structuurbepalende lanen waarvan er twee aansluiten op de structuur van de Slangenburg. De derde, zuidelijke ligt er parallel aan en de vierde laan, die aan de westkant de grens vormt, staat haaks op de andere drie. De rechte laan in het verlengde van de Varsseveldse Weg is deels dicht geplant met een paar douglasbomen. Voorbij de kruising met het Oude Pad loopt de as verder met een jonge beplanting van eiken.

Beplanting

Er zijn enkele plantperiodes te herkennen. De oudste beuken bij de Nieuwe Beek dateren mogelijk van vóór 1860. De oudste eiken vindt men op een oude wal en op rabatten.

Wal met oude eiken en rabatten noordrand Schilderinkkamp

De meeste oude beuken zijn toe te schrijven aan een planttijd tussen 1860 en 1880. Dat geldt voor de beukenlaan naar de voormalige Goltzstede en de oude beuken langs het Oude Pad. In het rabattenbos ten oosten van het Oude Pad staan twee enorme beuken die vroeger als solitaire bomen hun grote kroon konden ontwikkelen.

Beuken langs het Oude Pad, ca 1860-1880 geplant

Solitaire beuk in rabattenbos

De periode van 1900 tot 1920 lijkt een volgende beplantingsfase te zijn geweest met veel aanplant van Amerikaanse eiken.

Zoals gezegd zijn het kloostergebouw, de aangrenzende bedrijfsgebouwen en de boerderij zorgvuldig in het bestaande landschap ingepast. Maar het klooster kreeg vervolgens ook een eigen beplanting. Na de bouw van het klooster zijn jonge eiken geplant in de onderbroken eikenlaan.

Bij het kloostergebouw staan enkele typerende bomen: allereerst een Californische cypres (*Chamaecyparis lawsoniana*, p.42) als een toren in de zuidhoek van het gebouw; vlak bij de voordeur een Buxusstruik, waarvan de takken een religieuze functie hebben tijdens palmpasen.

Rhododendronstruiken (p.30) zijn geplant om een grintplein af te schermen van de weilanden en Amerikaanse eiken werden als sierbomen geplant in groepen van drie of vijf in één plantgat om snel een indrukwekkende groep te hebben. Deze bomen stonden te dicht op het gebouw en zijn inmiddels gekapt. Een rand douglasbomen aan de noordwestkant was geplant om het zicht op en vanuit het klooster te onttrekken (p.32). De boomkruinen staan nu op hoge stammen, vervullen die functie niet meer en worden dan ook gekapt.

9. Waardering

Vanuit het westen gezien ligt de abdij verscholen in beplanting.

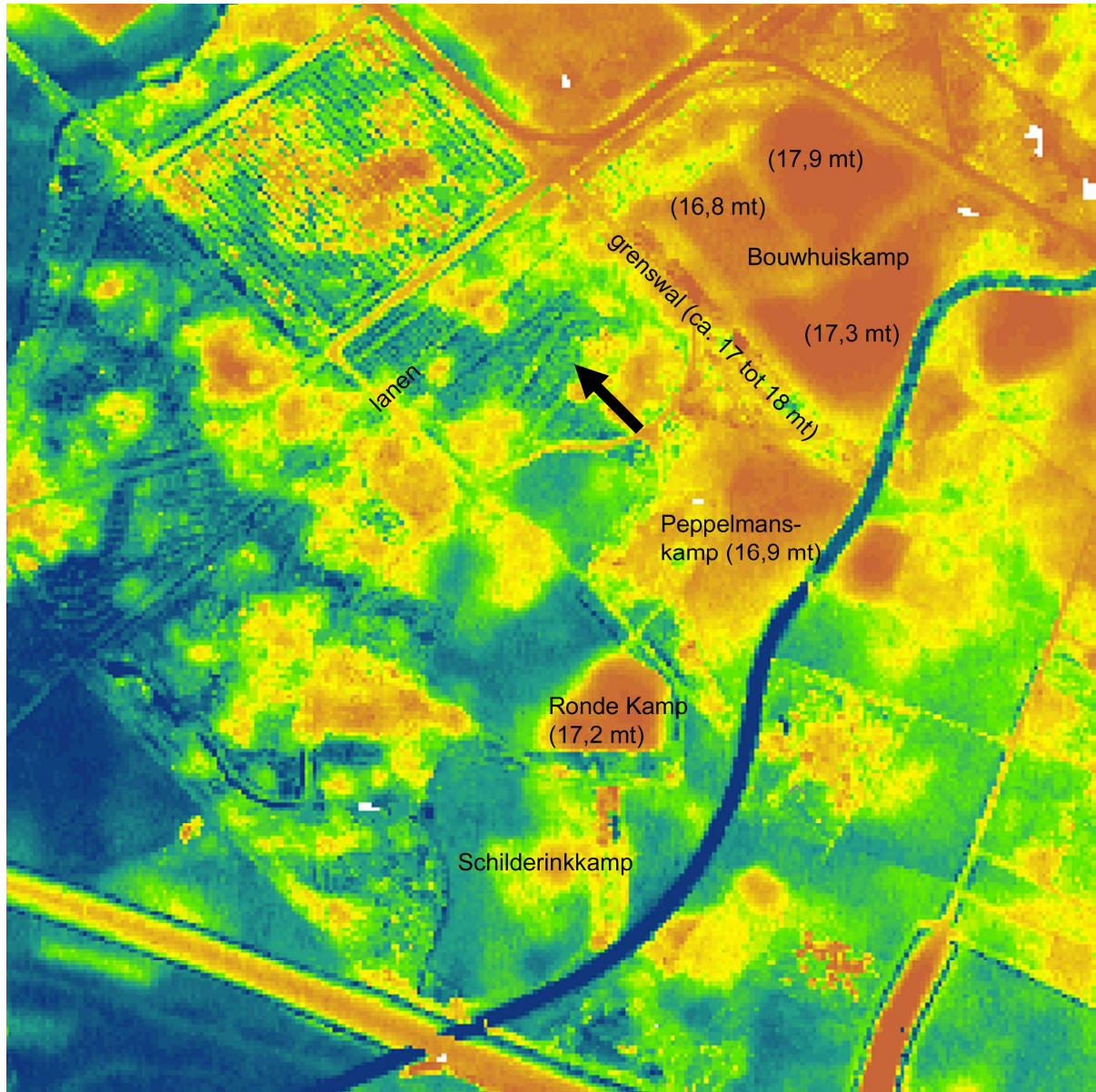
9.1 Het gebied als geheel

Het abdijterrein herbergt waardevolle elementen uit verschillende fasen van de geschiedenis. Het gebied als geheel is interessant door de verschillende vormen van inrichting die ook in het huidige landschap nog te herkennen zijn. In eerste instantie is aansluiting gezocht bij de majestueuze lanenstructuur van landgoed de Slangenburg. Ten zuidoosten van het buitenste trapezium zijn vijf parallelle lanen aangelegd, waarvan er drie op het terrein van de abdij liggen. In het begin van de negentiende eeuw is een landschappelijke aanleg gerealiseerd, die ten koste ging van een deel van dit hoofdstramien. Uit deze periode resteren de Nieuwe Beek met zijn bijzondere sprengkop en enkele boomgroepen. Het oude wandelpad De Slinger is slechts met moeite in het terrein te herkennen aan enkele oude beuken ten noordoosten van de Abdijweg. Op de Algemene Hoogtekaart van Nederland (p.33) is het pad echter duidelijk herkenbaar. In het derde kwart van de negentiende eeuw is de padenstructuur gewijzigd en is een deel van de middelste laan hersteld. Veel oude bomen op het terrein zijn in deze periode geplant, zoals de beuken langs het Oude Pad en langs een deel van de Abdijlaan.

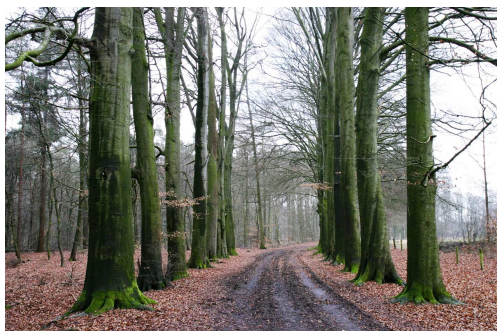
Het huidige landgoed rond de abdij is dus een combinatie van de geometrische aanleg bij het Bouwhuis door de eigenaar van de Slangenburg (kaart 1774) en het landschapspark uit het begin van de negentiende eeuw dat toen nog niet tot de Slangenburg behoorde.

In de huidige situatie is noch de geometrische noch de landschappelijke stijl dominant. Beide aspecten zijn duidelijk herkenbaar aanwezig. Binnen deze structurelementen is het agrarische landschap ontwikkeld. Aanvankelijk bestond dit alleen uit de boerderij Bouwhuis, later zijn daar Schilderink en Goltzstede aan toegevoegd. De akkers en weilanden verhoogden de landschappelijke diversiteit. Door het gebruik als bouwland kreeg de Ronde Kamp een bijzonder uitgesproken plaats in het cultuurlandschap. De aanleg van akkers en weilanden bij Goltzstede had tot gevolg dat het Oude Pad

een bijzondere plaats in de ruimte kreeg, op de grens van bos en landbouwgrond. Om dit te benadrukken is het pad beplant met laanbomen (foto's p.25,31).

Detail van de Algemene Hoogtekaart Nederland. De verschillen tussen de hooggelegen kampen en de lager gelegen terreinen zijn duidelijk herkenbaar. De Nieuwe Beek, het Oude Pad, de verschillende wat hoger aangelegde lanen en diverse andere details zijn op de kaart te zien. Bij de pijl is de noordelijke helft van de Slinger te zien.

Oude Pad met beuken

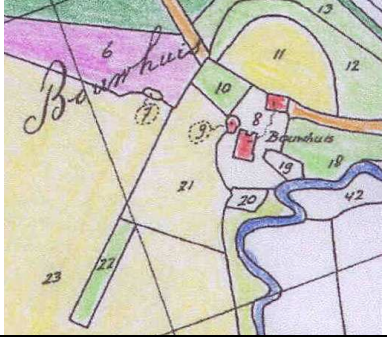

Landschap rond Sint Willibrords Abdij Doetinchem

Het klooster is gebouwd op een plek, strategisch gelegen ten opzichte van de landbouwgronden, in enkele kleine bospercelen. Het heeft zich gevoegd naar de aanwezige structuren en harmonieert door zijn vormgeving en bouwvolumes met de omgeving. Maar de ontwerpers zijn een stap verder gegaan. Een oude laan werd uitgekozen en gebruikt als centrale as voor de bedrijfsgebouwen. Beide vleugels met werkplaatsen en stallen kregen poorten waardoor de oude laan toegang gaf tot de binnenplaats. Om dit te realiseren moesten de beide vleugels op een bijzondere manier worden aangesloten op het iets eerder gebouwde kloostergebouw. De kloosterruimten liggen enigszins verscholen en in zichzelf gekeerd, gedeeltelijk aan het gezicht onttrokken door de bosschages. De bedrijfsruimten daarentegen, van waaruit het landbouwbedrijf werd gerund en van waaruit de bosbouwactiviteiten plaatsvonden, waren nadrukkelijk verbonden met het omringende landschap. Qua symboliek is dit een meesterwerk.

De centrale as van de abdij met de beide poorten en daarachter de oude eikenlaan.

9.2 Elementen en structuren

object	waarde- ring	toelichting	illustratie
archeologie			
Boerderijplaats Schilderink	onbekend	Het is niet bekend of er resten van funderingen in de bodem bewaard zijn gebleven.	
Boerderijplaats Goltzstede	onbekend	Het is niet bekend of er resten van funderingen in de bodem bewaard zijn gebleven.	
Schaapskooi Bouwhuis	onbekend	Het is niet bekend of er resten van funderingen in de bodem bewaard zijn gebleven.	
Rosmolen Bouwhuis	onbekend	Het is niet bekend of er resten van funderingen in de bodem bewaard zijn gebleven.	
Bouwhistorie			
Boerderij Bouwhuis	hoog?	In het kader van ons onderzoek is de boerderij niet bezocht. Mogelijk dateren delen van het woonhuis en/of de gebintconstructie van voor 1700.	
abdij	hoog	Zie Redengevende omschrijving door L. van Meijel, 2010	
Historische geografie			
Oude Pad	hoog	Waarschijnlijk ontstaan als een weg of pad over de heide, vervolgens onderdeel van de landschappelijke aanleg van Van Lynden (ca 1815) en gedeeltelijk als laan ingericht (ca 1860) in de periode Van der Goltz. Monumentale beuken	

Landschap rond Sint Willibrords Abdij Doetinchem

		begeleiden het pad, dicht opeen geplant in het laangedeelte bij het bouwland van de Goltzstede en verderop in enkele groepen bij de Nieuwe Beek.	
Lovinkweg	hoog	Een van de vijf parallelle wegen die vermoedelijk kort na 1780 zijn aangelegd om de inrichting van het gebied te laten aansluiten op de laanstructuur van de Slangenburg.	
Gedeelte Abdijlaan met beuken	hoog	Eveneens een van de vijf parallelle wegen, maar gedeeltelijk dicht geplant toen het landschapspark werd aangelegd. Tussen 1857 en 1880 is dit deel van de laan hersteld en leidde naar boerderij Goltzstede.	
Zuidoostelijke deel van de Abdijlaan	middel	Boerderij Goltzstede maakte het niet mogelijk de toegangsweg naar de abdij in het verlengde van het laangedeelte aan te leggen. Er moest een bocht om de boerderij aangelegd worden, die werd beplant met berken. Het betreft de voorzetting van de laan vanuit het trapezium, één van de vijf parallelle lanen. De laanbeplanting van eik is omstreeks 1950 hernieuwd. De laan is nu met beplanting afgesloten.	
Laantje ten zuiden van de abdij	laag	Dit is de voorzetting van de weg naar Schilderink.	
Nieuwe Beek	hoog	Onderdeel van de landschappelijke aanleg uit het begin van de negentiende eeuw.	

Landschap rond Sint Willibrords Abdij Doetinchem

<p>Open ruimte aan weerszijden van de toegangslaan naar de Abdij</p>	<p>hoog</p>	<p>Ter hoogte van de Goltzstede was overzicht over heide, bouwland en weiland, zicht vanaf het Oude Pad dat ter plaatse als laan werd beplant.</p>	
<p>Beukengroepen in de wiggen van de toegangslaan en het Oude Pad daar dwars op.</p>	<p>hoog</p>	<p>Onderdeel van de landschappelijke aanleg rond boerderij de Goltzstede.</p>	
<p>Kom van de Nieuwe Beek</p>	<p>hoog</p>	<p>Om enige stroming in de Nieuwe Beek te krijgen is een kunstmatige bron gemaakt in de vorm van een kom. Dit is te vergelijken met sprengkoppen op de Veluwe en de Utrechtse Heuvelrug. Bijzonder is dat de kom (net als de beek) is aangelegd ten behoeve van een park. Hiervan kennen we in Nederland maar enkele voorbeelden, vooral aan de flank van de Utrechtse Heuvelrug.</p>	
<p>De Slinger</p>	<p>middel</p>	<p>Onderdeel van de landschappelijke aanleg van omstreeks 1800. Ten noordoosten van de Abdijlaan is het beloop van het pad nog enigszins te herkennen aan enkele oude bomen en de ligging van de rabatten. Ten zuidwesten van de Abdijlaan zijn geen sporen van het pad meer aanwezig. Op de Hoogtekaart van Nederland (p. 33) is de rechterhelft van de slinger herkenbaar.</p>	 <p>Splitsing van de Slinger (links) en het Oude Pad (rechts)</p>

Landschap rond Sint Willibrords Abdij Doetinchem

Poortlaan	hoog	De laan was al in 1822 aanwezig. Hij had een verbindende functie van de Tapperij op de hoek van de Slangenburg naar de boerderij Schilderink. Bij de aanleg van de abdij heeft de laan een belangrijke rol gespeeld omdat de beide poorten in de vleugels met stallen en werkplaatsen er overheen zijn gebouwd. De poorten geven toegang tot het centrale binnenplein van de abdij.	
Laan langs de zuidwestkant van de Bouwhuiskamp	hoog	Een van de vijf parallelle wegen die vermoedelijk aan het einde van de achttiende eeuw zijn aangelegd om de inrichting van het gebied te laten aansluiten op de laanstructuur van de Slangenburg. De allure van deze laan, die het verlengde van de Wiemelinkallee vormt, is verminderd doordat een deel is dichtgeplant en er bovendien een kleine verspringing in zit.	
Noordelijke deel van de Abdijlaan (op de kadasterkaart aangegeven als de weg van Renhem naar het Bouwhuis), zuidwestelijke deel	hoog	Onderdeel van de laanstructuur uit het eind van de achttiende eeuw en staat haaks op de drie parallelle lanen op het abdijterrein.	
Grenslaan van het Abdijterrein van de Lovinkweg naar de Varsseveldse Weg, noordoostelijke deel	Middel	Onderdeel van de lanenstructuur uit het eind van de achttiende eeuw en staat haaks op de drie parallelle lanen op het abdijterrein. Tevens grenslaan van de abdij; echter slechts voor de helft nog een laan, het noordelijke deel liep door een beukenbos; er is geen pad, en ook geen laanbomen meer.	

Landschap rond Sint Willibrords Abdij Doetinchem

Begraafplaats	hoog	Harmonieuze, sober ingerichte begraafplaats in het bos ten zuiden van de abdij.	
Bouwhuiskamp	middel	Oorspronkelijk bestond de Bouwhuiskamp uit drie percelen die door paden en beplanting van elkaar gescheiden werden. Gaandeweg is schaalvergroting opgetreden en uiteindelijk verdween ook de beplante laan, later het pad over de kamp naar Bouwhuis. De kamp is nu in gebruik als grasland. De landschappelijke kwaliteit wordt bepaald door de bolle ligging, de agrarische bebouwing aan de rand en het feit dat de kamp aan drie kanten omsloten wordt door bos. Mogelijk bevat de bodem goed geconserveerde bewoningssporen.	
Ronde Kamp	hoog	De Ronde Kamp is een markante dekzandkop die vanaf ca 1800 als bouwland is gebruikt. Vroeger was de kamp vrijwel geheel omgeven door bos, tegenwoordig maakt het deel uit van een groter graslandperceel.	
Peppelmanskamp	hoog	Bouwlandperceel, nu grasland, gelegen aan het boerderijdeel van de abdij en de Bielheimerbeek. De kamp sluit aan bij het agrarisch karakter van de abdij. (Vroeger werd de akker, net als enkele andere percelen, bewerkt door de pachter die op boerderij Peppelman, aan de overzijde van de beek, woonde.)	

Landschap rond Sint Willibrords Abdij Doetinchem

Schilderinskamp	laag	Vroeger bouwland bij de boerderij van Schilderink, nu onderdeel van een groter perceel grasland en niet meer te herkennen.	
Krampskamp	laag	Vroeger perceel eikenhakhout, omgezet in bouwland voor boerderij Goltzstede. Niet meer herkenbaar.	
Rabatten	hoog	Rabatten zijn brede ruggen, begrensd door greppels, aangelegd in natte terreingedeelten. De ruggen werden beplant met opgaande bomen of hakhout (eiken of elzen).	
Hakhout	hoog	Hakhout werd aangeplant op ontginningslandgoederen omdat dit sneller (na ca tien jaar) geogst kon worden en dus sneller geld opbracht dan opgaand bos. Eikenhakhout werd o.a. geteeld voor de run, grondstof voor de leerlooierij.	
Waardevolle bomen en boomgroepen			
Oude beuken en eiken aan het Oude Pad	hoog	Onderdeel van het landschapspark	

Landschap rond Sint Willibrords Abdij Doetinchem

Oude eiken en beuken bij de Kom	hoog	Onderdeel van het landschapspark	
Oude beuken bij de Slinger	laag	Nu onderdeel bos	
Catalpa bij de abdij	middel	Een fraaie sierboom bij de abdij (winterbeeld)	
Chamaecyparis lawsoniana bij abdij	hoog	Geplant in de hoek van de abdij, steekt als een toren er bovenuit, van verre zichtbaar	
Eikenwei bij abdij	hoog	Beeldbepalende eiken	

10. Conclusies

10.1 Geschiedenis

Bodem en geomorfologie

Het gebied bestaat uit een glooiend dekzandlandschap waarvan de hoogteverschillen door de mens zijn vergroot. In de laagste delen is oer gedolven, de hogere koppen zijn gebruikt als bouwland en door de bemesting hoger komen te liggen.

Archeologie

In het archeologisch onderzoek door bureau RAAP van 2009 zijn de Bouwhuiskamp, de Peppelmanskamp en de Ronde Kamp donker rood aangegeven als gebieden met een hoge archeologische verwachting (categorie 5); oranje (cat. 6) de hogere delen van de Schilderinkkamp en de buurt van de voormalige Goltzstede. De lagere delen zijn geel (middelmatig, cat 7) en groen (laag, cat 8). De rest van het terrein, dat wil zeggen het bos is weergegeven als vergraven.

Samenvatting geschiedenis

- De oudste weg of het Oude Pad door het landgoed dat nu tot de Abdij behoort, is mogelijk van middeleeuwse oorsprong en is gedeeltelijk verhoogd aangelegd..
- Aan de noordoostkant van het landgoed ligt de boerderij het Bouwhuis aan de Bielheimerbeek. Het Bouwhuis behoorde in ieder geval sinds de tweede helft achttiende eeuw tot de Slangenburg en mogelijk al sinds ca 1679. De structuur van de bijbehorende bouwlanden past binnen de verlenging van het geometrische landstelsel van de Slangenburg (uit 1679). Dit noordoostelijke deel (ca ¼ van het huidige abdijterrein) behoorde van oudsher tot 1947 aan de Slangenburg.
- Na 1780 is de heide ontgonnen en moet de aanleg van het Heezenbosch hebben plaatsgevonden en van vijf parallelle wegen, mogelijk door de eigenaar van de Slangenburg. Daarbinnen vond bosbouw plaats, op rabatten in de natte delen van het terrein.
- In het zuidelijke deel heeft Graaf van Lynden, die geen eigenaar van de Slangenburg was, vermoedelijk ca 1815 een landschappelijke aanleg laten maken met de Nieuwe Beek en aanplant van boomgroepen. De laan midden door zijn landgoed heeft hij er toen grotendeels uitgehaald en vervangen door een slingerpad (kaart 1822 p.24), waardoor de connectie met de Slangenburg werd verbroken.
- In het midden van de negentiende eeuw is ook het grootste deel (ca 3/4) aangekocht door de eigenaar van de Slangenburg. Deze heeft vervolgens de middelste laan hersteld en de boerderij de Goltzstede gebouwd (afgebroken na 1955).
- Het abdijterrein werd in 1947 verkocht uit de Slangenburg en vormt sindsdien een zelfstandig landgoed.

Confrontatie geschiedenis - huidige situatie

- Het huidige landgoed rond de abdij is de combinatie van de geometrische achttiende-eeuwse aanleg (kort na 1780) en het landschapspark van ca 1815. Halverwege de negentiende eeuw is de laanvorm weer opgepakt.
- Het klooster heeft zich gevoegd naar de aanwezige structuren en een oude laan gebruikt als centrale as met twee poorten daar overheen. De verdeling tussen bos en landbouwgrond is sindsdien nauwelijks veranderd.

- In de huidige situatie is noch de geometrische noch de landschappelijke stijl dominant. De bossen en het agrarische landschap zijn als vanzelfsprekend gevoegd naar de bestaande structuren van de (grotendeels) oude weg met rond lopende vormen, de geometrische lanen en landbouwgronden.
- Op de landbouwpercelen heeft schaalvergroting plaatsgevonden. De bouwlanden zijn omgezet in grasland en de historische scheidingen tussen bouw- en weilanden zijn verdwenen, evenals paden door de bouwlanden.

10.2 Waardering van het landgoed

Landschappelijke waarde

Landschappelijk gezien zijn de gronden van de abdij onderdeel van het waardevolle en afwisselende cultuurlandschap, dat behalve de gronden van de Slangenburg ook de bossen ten noorden van de Varsseveldseweg, ten oosten van de Bielheimerbeek en die van de abdij omvat (zie luchtfoto's p.10 en 30). Vooral de bossen van de abdij, gelegen ten oosten van die van de Slangenburg, kunnen in dat landschap niet gemist worden.

Cultuurhistorische waarde

De landbouwgronden met de drie hooggelegen kampen die een eeuwenlange agrarische functie vertegenwoordigen en ook de oorspronkelijke landbouwbasis van de abdij laten zien, zijn onmisbaar voor de beleving van dit agrarische cultuurlandschap en de beleving van de betekenis van de abdij. Bosbouwkundig is het uitgebreide bos, de grote variatie van houtopstanden en rabatten en het gevarieerde beheer daarvan (waaronder hakhout), van cultuurhistorische betekenis, eens te meer omdat de abdij voor zijn warmtevoorziening afhankelijk is van het bos. De kachels worden op eigen hout gestookt.

Het bosbeheer en de houtproductie zijn belangrijk voor het functioneren van de abdij.

Tuinhistorische waarde

De landschappelijke aanleg van de Nieuwe Beek met sprengkop, de verspreide beuken en de boomgroepen bij de Kom en langs het Oude Pad laten zien dat het hier niet alleen een agrarisch landschap betreft, maar dat het geheel een landgoedkarakter heeft met een nuts- en een sierfunctie. Tuinhistorisch is de zeventiende-eeuwse geometrische aanleg van de Slangenburg zeldzaam en het is interessant dat men de structuur aan het eind van de achttiende eeuw heeft willen voortzetten op het terrein van de huidige abdij. Kort daarna besloot men dit stramien gedeeltelijk te verlaten en – los van de structuur van landgoed de Slangenburg – een landschapspark aan te leggen. Later werd de relatie met de Slangenburg weer hersteld door de heraanleg van de huidige Abdijlaan en de bouw van boerderij Golzstede. Juist dit contrast tussen de geometrische en de landschappelijke aanleg van de abdijgronden, verleent spanning aan het afwisselende bos- en weilandgebied. Al is een landschapspark uit het begin van de negentiende eeuw niet zeldzaam in Nederland, in combinatie met de geometrische bossen is dat landschapspark juist wel bijzonder en in combinatie met de abdij eens te meer. Ook het feit dat de verschillende inrichtingsfasen nog zo duidelijk in het huidige landschap te herkennen zijn verleent het landgoed een bijzondere betekenis.

De lanen zijn van belang als structuurdragers van het gebied, maar hebben een beperkte tuinhistorische betekenis, omdat ze de latere toevoegingen zijn aan de geometrische trapezia van de Slangenburg uit 1679.

Belevingswaarde

De belevingswaarde van deze lanen is wel hoog. Juist het contrast van ronde landschappelijke vormen met de geometrische vormen is spannend. Beide zijn te herkennen.

Ensemblewaarde

Het complex van abdij en omringende gronden van bos en weilanden, gestructureerd door lanen en hoge kampen is van hoge cultuurhistorische en landschappelijke betekenis.

De informatiewaarde en belevingswaarde is hoog. De gronden om de abdij vertellen veel over het vroegere parkbos- en landbouwbedrijf en over het huidige functioneren van de abdij.

11. Aanbevelingen

Gezien de veelal hoge en middelhoge waarden van de onderdelen van het landgoed van de Sint Willibrords Abdij is het cultuurhistorisch wenselijk de structuren en onderdelen van historische betekenis in stand te houden of weer zichtbaar te maken. Landgoed en abdijgebouwen vormen een samenhangende eenheid en het ligt voor de hand om bij de aanwijzing als gemeentelijk monument niet alleen de gebouwen, maar ook de landerijen te betrekken.

Daarom komen wij tot de volgende aanbevelingen (zie de nummers op de kaart achterin).

A. Gemeentelijk monument

De grenzen van het te beschermen gemeentelijk monument dienen samen te vallen met de huidige grenzen van het landgoed van de St.-Willibrords Abdij, met uitzondering van het deel van de beplanting langs de Varsseveldse Weg die men tot de Slangenburg zou kunnen rekenen. De reden waarom wordt aanbevolen het hele landgoed te beschermen is, dat het een historische, visueel-landschappelijke en functionele eenheid met de abdij vormt.

B. Structuren in stand houden en lanen open houden

- 1 Het Oude Pad in stand houden en weer doortrekken over de Bouwhuiskamp volgens het oude tracé, zichtbaar op de Algemene Hoogtekaart Nederland.

C. In stand houden en herstel van lanen met laanbeplanting, waar en wanneer mogelijk

- 2 Herstel rechte laan die continueert in de laan van de Slangenburg.
- 3 Herstel van de westelijke grenslaan.
- 4 Herstel laanbeplanting langs paden van de slinger.

D. Wandelmogelijkheden vergroten

- 5 Heraanleg van het wandelpad langs de Nieuwe Beek (aangelegd ca 1815).
- 6 Een rondwandeling mogelijk maken langs de Bielheimer beek.

E. Structuren van de oude kampen weer beter in beeld brengen

- 7 De Ronde Kamp aan de noordwestkant weer afbakenen van de rest van het weiland, bijvoorbeeld door het aanbrengen van beplanting. Ervoor zorgen dat de hoge kamp zijn bolle ligging behoudt.

F. Historisch waardevolle beplanting bij uitval vervangen

Waardevolle bomen van het landschapspark en van de beplanting van de abdij bij uitval vervangen door dezelfde soort en op dezelfde plaats. Dan wordt de historische betekenis gecontinueerd.

12. Documentatie

Archiefmateriaal

Archief de Slangenburg Gelders Archief te Arnhem, inventaris 0431
Familiearchief van de familie Van Lynden van Hoevelaken
Oudheidkundige Vereniging Gaanderen, foto van boerderij Schilderink.

Kaarten

1641 Kaart van de Slangenburg door Nicolaas van Geelkercken, Gelders Archief.

1752 kaart van gronden aan de zuidkant van de Slangenburg; de abdijgronden komen niet voor op deze kaart, wel de ijzermolen, Gelders Archief, AKV 695)

1752 kaart door landmeter Johann Heinrich Merner in opdracht van Johanna Elisabeth van Stepraedt. (De kantlijn van de kaart is onderbroken en de kaart lijkt afgescheurd ter hoogte van het Bouwhuis, wat er mogelijk op duidt dat het Bouwhuis erbij hoorde (foto in: Berends e.a. 2008 p.26)

1774 Schetskaart, onderdeel van Kaartboek in Archief Slangenburg

1774 Bedrijfskaart van de Slangenburg, Gelders Archief 0431, AKV697

Ca 1780 Hottingerkaart

1796. Grote bedrijfskaart van de Slangenburg, in Berends e.a. 2008, p. 141.

Ca 1815 Kraaijenhoff

1822 Kadastrale Minuutplan door J. Bijnen met Oorspronkelijk Aanwijzende Tafelen uit 1832

1849 Topografische en Militaire Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden

1880. Chromotopografische kaart nr. 494 (Varsseveld) 1 : 25.000. Opname 1880, uitgave 1900

1925. Chromotopografische kaart nr. 494 (Varsseveld) 1 : 25.000. Opname 1925, uitgave 1929

1964. Topografische kaart 1 : 25.000

2005. Topografische kaart 1 : 25.000.

Geomorfologische kaart 1 : 50.000

Bodemkaart 1: 50.000

Algemene Hoogtekaart Nederland

Literatuur

Bouwer, Klaas. *De geschiedenis van bos en landschap van de Zuidwest-Veluwe. Voor profijt en genoeg.* Utrecht 2008

Berends, Jan (red), H.W. Hoppenbrouwers, G.B. Janssen & Trudi Woerdeman,. *Slangenburg. Huis, landgoed en bewoners.* Doetinchem 2008

Leon van Meijel, *Redengevende omschrijving St Willibrords Abdij.* februari 2010

Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek, deel VII, (J.C.E. van Lynden tot Hoevelaken p.797)

Oosterhout, F. van. *Archeologische monumentenzorg in het landelijk gebied van Doetinchem. Toelichting op de archeologische waarden- en verwachtingskaart.* RAAP-rapport 1943. 2009

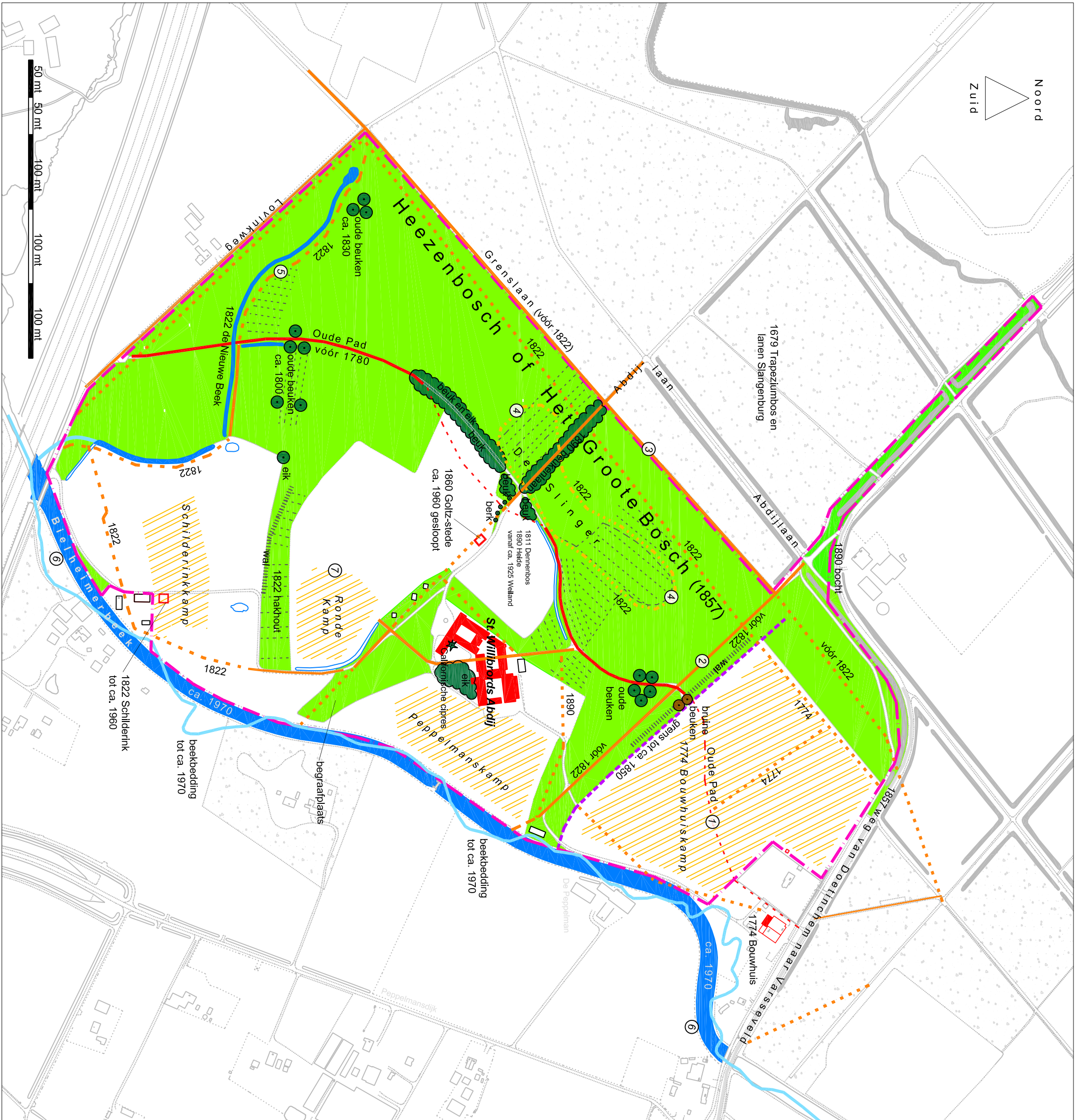
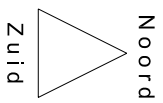
Smit, Jan & Brord van Straalen. *IJzergieterijen langs de Oude IJssel 1689-heden.* Utrecht, 2007

Foto's

Adriaan Haartsen, Lucia Albers, januari - maart 2010

Nol Verhoeven, april 2010

Historische Vereniging Doetinchem, oude foto boerderij Schilderink

St. Willibrords Abdij, Doetinchem

Cultuurhistorische elementen in situatie 2010

Legenda

- Historisch gebouw
- Verdwenen gebouw
- Weg vóór 1780
- Verdwenen weg
- Wegen en paden
- Verdwenen wegen en paden
- Watergangen
- Verdwenen watergangen
- Greppel
- Looftroom solitair of groep
- Bos (naald- en loofbos)
- Rabatten
- Oude kamp, bouwland
- Wal
- Grens tot ca. 1850
- Grens St. Willibrords Abdij 2010
- Aanbeveling

St. Willibrords Abdij, Doetinchem

Cultuurhistorische elementen in situatie 2010

<p>Albers Adviezen Historische parken</p> <p>Dr. Luda Albers Postbus 85 3500 AB Utrecht Tel: 030 - 231 07 88 www.historischeparken.nl AlbersAdviezen@veine.nl</p>	<p>Landschap adviesbureau voor landschap en cultuurhistorie</p> <p>Drs. Aadraan Haartseem Herenstraat 19 4175 CC Haarlem Tel: 0418-594141 www.landschap.nl</p>	<p>Projectleider: Lucia Albers</p> <p>Getekend door: Ing. P. Doeve</p> <p>Datum: april 2010 Formaat: A3 Schaal: 1:5000</p>
--	---	--